

TÜRKİYE'DE EKONOMİK KRİZİN, 1982 ANAYASASININ BİÇİMLENİŞİNE ETKİLERİ

Dr. Günsev Evcimen*

"En başta ne sözcük vardı, ne eylem, ne de aptal yılan. En başta neden vardı. Havva neden elmayı kopardı ağaçtan? Canı mı sıkılıyordu? Meraklı mıydı? Bunun için para mı almıştı?..."

John le Carré, Rus Evi, s. 115

Yenisi ile değiştirilen bir Anayasa, onu ü. Anayasal sistem aracılığı ile düzenlenmesi gerektiğine inanılan sorunları düzenlemekte yetersiz veya etkisiz kaldığını, ya da buna engel duruma geldiğini gösterir. Öngördüğü yöntemler aracılığı ile ve hedefler doğrultusunda gerçekleşmediği sürece bu, sistemin kendisini yeniden üretmekteki teknik başarısızlığının (1) ifadesidir.

Değişimi hazırlayan ve Anayasal sistemlere özgü "potansiyel" iç çelişkiler ise, sistemlerin yapılaşma özelliklerine göre belirli biçimlerde somutlaşırlar (2). Bu dinamiği harekete geçiren, yeni bir Anayasa yapma isteğinin (3) ya da gereğinin ortaya çıkışını hazırlayan ve bu değişimi yönlendiren iç ve dış değişkenler de çok çeşitlidir. Bu makalede bunlardan yalnızca biri, Türk ekonomisinde 1970'lerin sonunda tezahür eden krizi aşmak için öngörülen çözümün özellikleri ve bu çözümün, 1982 Anayasasının biçimlenişine etkileri incelenmektedir.

Bu amaçla, I. Başlık altında, Türkiye'de 1960 sonrasında uygulanan ithal ikameci sanayileşme (İİS) modelinde, ekonominin kendisini yeniden üretmesini engelleyen aksamların -krizin- ortaya çıkışını hazırlayan teorik, yapısal ve konjonktürel nedenler ile, Türk ekonomisinin uluslararası ekonomik sistemle eklemlenme tarzının, onu bu etkenlere duyarlı

* Dr. Günsev Evcimen, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim dalı öğretim yardımcısıdır.

(1) Çünkü herhangi bir ilişkiler bütünüün bir sistem oluşturması, birbirine bağımlı ve toplu olarak sistemin yöneldiği amaçları gerçekleştirmeye elverişli öğelerin, düzenlenmiş ve diğer toplumsal sistemlerden ayırdedilebilen bir etkileşim içinde bulunması demektir. Anayasaların kendilerini öngördükleri doğrultuda yeniden üretmeye yönelmeleri, bu özelliklerine bağlı olarak, sistemlerin doğasında mevcuttur. Bu nedenle, sistemin kendisini yeniden üretemeyerek değişmesi, kuruluşundaki bir aksaklık, yetersizlik ya da yanlışlığın ürünü olarak ortaya çıkar. Sistemin öngördüğü amaçlar itibarı ile başarılı olmasına karşılık, farklı amaçların gerçekleştirilmesine engel duruma gelmesi nedeniyle değiştirilmesinde kendisini gösteren başarısızlık ise sistemin, değişimi gerçekleştiren güçlerin aynı sistem içinde gelişerek, kendisini değiştirmesini engelleyemeyişinde yatar.

(2) Bu çelişkileri irdelemeye yönelik teorik bir deneme, için bkz. Evcimen.

(3) Anayasa değiştirme "taze bir başlangıç yapma isteğini yansıtır" (Wheare, s. 9). Bu istek, kendisini siyasi bir olgu olarak gösteren, siyasi bir karar, bir "grundnormdur" (Mc Whinney, s. 12).

kılan yapısal özellikleri incelenmiş; krize karşı, ekonominin 1979 yılı verileri içinde geliştirilen çözüm'ün, istikrar tedbirleri paketinin nitelikleri saptanmıştır. İkinci (II) başlığın konusu ise, bu çözüm'ün yeni bir hukuki çerçeve -Anayasa- gerektiren özellikleri ve bu çerçeveyi yönlendirme biçimidir.

Böylelikle, "Türkiye Yönetiminde - bu açıdan herhangi bir- Karmaşa" (4) bulunmadığının kanıtlanacağı umulmaktadır. "Prof. Lütfi Duran'a Armağan"a benim mütevazî katkım işte bu, 1982 Anayasasının "subtle" anatomisidir.

I. Ekonomik Bunalım

A. Tanım ve Göstergeleri

"Mal ve hizmet akımında ve özellikle bunların arz ve talebi arasında uyumsuzluk" biçiminde kendisini gösteren ekonomik bunalım, ekonominin "üretimden tüketime ve yeneden üretime uzanan süreçlerinin aksaması" (5) olarak tanımlanıyor.

Türkiye'de bu anlamda bir ekonomik bunalımın ilk belirtilerinin 1974 yılında ortaya çıktığı; 1977 yılında belirginleştiği; 1977-79 yılları arasında ise, kendisini yokluklar (yağ, benzin, ampul, ilâç vb.) ve karaborsa, yüksek enflasyon ve döviz kıtlığında gösterdiği, iktisatçılar arasında genel kabul gören bir yargı.

1979 yılına ait başlıca makro-ekonomik göstergeler de (6), bunalımın varlığını ve en-
dişe verici boyutlarını (7) doğrulamaktadır.

(4) Niteleme, Prof. Duran'ın aynı başlığı taşıyan kitabından alınmıştır. Gerekçeleri için bkz. Duran (1988), s. 7-12.

(5) Kepenek, s. 368.

(6) Hazine toptan eşya fiyatlarına göre, enflasyon oranı : % 63.9
Gayri sâfi milli hâsıla (GSMH) reel artışı : % - . 4
Sanayi kesimi : % - 5.6
Tarım kesimi : % 2.8
Hizmetler kesimi : % 2

Milli gelir (MG) artış hızı : % 1

Bütçe açığı /GSMH oranı : % 4

Câri işlemler Bilânçosu (CİB) açığı: 1. 239 milyon dolar

Dış Ticaret Açığı: 2. 808 milyon dolar

İhracat artışı : % - 1

İthalât artışı : % 10

Dış ticaret açığı artışı : % 22

İhracatın ithalâtı karşılama oranı: % 44.6

Reel gayri sâfi iktisadi hâsıla (GSIH) artışı : % -.03

Yatırımların iç tasarrufla karşılama oranı : % - 2

Gizli/açık işsiz sayısının faal nüfusa oranı: % 14

Rakamlar Gülalp (1987) s. 118-128, Kazgan s. 288, 358 ve Ulagay s. 68'deki tablolardan alınmış ve yalnızca fikir vermek amacı ile aktarılmıştır.

(7) Enflasyon oranı yükselirken, GSMH'nin büyüme oranının düşmesinin, bunalımın derinleşme eğiliminde olduğunu gösterdiği hususunda bkz. Olgun, s. 165. Ekonomideki büyüme nedeni ile sayısal boyutlarının ve dolayısı ile, ekonomik ve toplumsal yapıya etkilerinin daha geniş olmasının, bunalımı ağırlaştırdığı hususunda bkz. Kepenek, s. 367-68.

B. Nedenleri

1. Teorik Nedenler

Krizin nedenini açıklamaya yönelik görüşler ana çizgileri ile üç grupta toplanabilir.

Klâsik iktisat teorisine ve liberal görüş yandaşlarına göre, krizin nedeni ulusal ve uluslararası piyasaların serbestçe işleyişini engelleyen müdahalelerdir (8). Bu yorum, liberal ekonomi teorisinin krizi kavramsal bir kategori olarak dışlaması ya da dışlamak zorunda olması ile ilgilidir (9). Çünkü bu teori, piyasaların serbestçe işlediği ekonomilerde kendiliğinden oluşacak arz-talep dengesinin, ekonomik süreçlerde, sistemin kendisini yeniden üretmesini engelleyen aksamaları -krizleri- önleyeceği varsayımına dayanır (10).

Bu açıdan bakanlara göre, Türkiye'nin karşılaştığı krizin ana nedeni, uluslararası ekonomik ilişkilere hâkim olan Keynes'çi (11) ekonomi politikalar ile uyum içinde gelişen İİS. modelinin ardında yatan "popülizmin" (12), piyasaların serbestçe işleyişine öngördüğü müdahalelerdir. Ulusal planda çözüm, uluslararası ekonomik sistemdeki benzer -Friedman'cı (13)- gelişmeler doğrultusunda, kriz yaratan müdahaleci eğilimin terki ve piyasaların serbestçe işleyişini sağlayacak istikrar tedbirlerinin yürürlüğe konulmasıdır. Kısaca, müdahelenin son bulması için müdahaledir.

Daha az "ortodoks" olanlara ya da krizin nedenleri konusunda ideolojik tarafsızlıklarını korumayı yeğleyenlere göre ise kriz, "liberal büyüme süreçleri içinde, ekonominin daralması biçiminde kendisini gösteren" ve konjonktürel etkenlere bağlı olarak gelişen "dalgalanma safhalarından biri" (14) olarak nitelenebilir. Dolayısı ile, geliştirilecek çözümlerinde koşullara göre değişken, özgün olması gerekecektir.

Üçüncü bir eğilime göre ise, batı sistemi içinde, liberal söylem altında gelişen kapitalist sistemin doğasında kriz, bir eğilim olarak vardır (15). Kapitalizm, kâr ve sermaye birikimine dayanır. Bu birikim ise, ulusal ve uluslararası plânda bütünlük içinde gelişen kâr oranlarını yükseltme mücadelesini içerir. Bu mücadele, sermayenin merkezileşmesine ve yoğunlaşmasına (tekelleşme), aşırı sermaye birikimine yol açar. Aşırı sermaye birikimi ise, kâr oranlarının düşme eğilimi içine girmesine neden olur. Bu, sermaye birikiminin, bir diğer

(8) Bu teoride piyasalara yapılan her türlü müdahalenin değil, piyasaların serbestçe işleyişini engelleyen müdahalelerin kriz yarattığı kabul edilir. Klasik ve neo-klâsik iktisat kuramında, devletin piyasalara müdahale tarz ve gerekçeleri için bkz. Saybaşı, s. 12-36

(9) Aksi takdirde bu, krizin sorumluluğunu üstlenmek anlamına gelir. Sönmez (1985) cilt 1, s. 20.

(10) Keyder'e göre, kontrol altına alınamayan bir krizin ortaya çıkışının ideolojinin krizi olarak gözükmemesinin nedeni de budur: Ekonominin genişlemesi ve maddi refahın artması, ideolojinin devamı için gereklidir. (Keyder, 1984, s. 43).

(11) Bkz. s.104,

(12) Bkz. s. 96, 100 - Bu hususta özellikle bkz. Keyder (1989), s. 152 vd.; Boratav (1987) s. 130 vd., ve Güllalp (1987), s. 35, dipnot 7.

(13) Bkz. s. 100-104

(14) Kazgan, s. 20, 21. Kazgan'a ait olan, yalnızca ifadedir.

(15) Sönmez (1985), cilt 1, s. 20-29.

ifadeyle artı değerın sermaye olarak kullanılması ve yeniden dönüştürülmesinin aksaması demektir (16). Kapitalist sistem içinde kriz yaratan eğilimlerin frenlenmesi için uygulanan (17) ve bir örneği de Keynes'çi ekonomik politikalar olan müdahaleler ise, uzun vâdede krizi derinleştirir. Çünkü, talep lehine yapılan bu tür müdahaleler, emeğin artı değerden pay almasına veya aldığı payın yükselmesine neden olur; liberal sistemin içerdiği "yaratıcı yıkıcılığın", (18) işleyişini -tasfiyeleri- engelleyerek, kâr oranlarının düşme eğilimini güçlendirir (19). Bu nedenle, belirli bir döneme özgü -ithal ikameci- kapitalist sermaye birikim sürecinde ve büyüme modelinde kendisini gösteren tıkanmaların, modelin bir yenisi -ihracata dönük büyüme stratejisi- ile değiştirilmesi yolu ile aşılması, aynı eğilimin yeniden ortaya çıkmasını engellemez. Çünkü aynı sistem içinde kalındığı sürece, sistemin işleyiş kanununun yarattığı bu eğilim ortadan kaldırılamaz.

İthal ikameci birikim sürecinde, krizle kendisini gösteren tıkanıklığı, konjonktürel değişmelerle açıklamak da yeterli değildir. Konjonktürel değişmeler ve buna bağlı olarak ulusal ve uluslararası sistemlerde ortaya çıkan sorunlar, krizin nedeni değil sonucudur (20). Özetlemek gerekirse, kriz adı verilen olgu, kapitalist sermaye birikim sürecine yabancı değil, ondan kaynaklanan bir olgudur. Dolayısı ile nihâi çözüm, kriz yaratan ekonomik sistem dışında aranmalıdır.

Görüldüğü gibi, krizin nedenleri konusundaki teşhis farklılıkları, çözüm farklılıklarına yol açmaktadır. Teorik olarak, Türkiye'de krizi aşmak için önerilen çözümlerden I/D başlığı altında incelenecek olan ilki galip gelmiştir. Buna karşılık, krizin içinde olduğu model ve geliştiği sürece ilişkin verilerle birlikte, krize karşı öngörülen çözümün özellikleri, krizin nedenleri konusunda üçüncü görüşü destekler mahiyettedir. Görüşlerin birbirlerine yaklaştıkları ya da kısmen uzlaştıkları ana nokta ise, İİS modeli ile ilgilidir: İlkine göre, bu modelin öngördüğü müdahaleler kriz yaratırken, üçüncüsüne göre aynı müdahale, krize neden olan kâr oranlarındaki düşme eğilimini derinleştirir.

Krizi, çözüm alternatiflerini ve dolayısı ile, çözümün kurumsal çerçevesini yönlendiren nedenlerine ilişkin bu yorumların yerinde olup olmadığı, ana çizgileri ile de olsa, İİS modelinin içinde geliştiği uluslararası ekonomik sistemle ilişkilerinin incelenmesini gerektirmektedir. Bir diğer ifadeyle, Türk ekonomisinin uluslararası ekonomik sistemle "eklenme" (21) tarzının, onu konjonktürel etkenlere duyarlı kılan yapı ve özelliklerinin saptanmasında yarar vardır. Böylelikle, ikinci görüşün dayandırıldığı ve kriz yaratıcı olduğu ileri sürülen konjonktürel etkenler ile birlikte, yapısal nedenler de incelenmiş olacaktır.

(16) Bu hususta özellikle Sweezy vd. içindeki makalelere bakılabilir.

(17) Keyder (1984), s. 41-42; Sönmez (1985), cilt 1, s. 29-33.

(18) Keyder (1984) s. 41

(19) Çıplak ya da sosyal ücretler yükselirken, devlet harcamalarının toplam gelire oranla artmasının, devlet gelirlerinin sermaye aleyhine artması anlamına geldiği hususunda bkz. Keyder, aynı eser, s. 40.

(20) Batı sisteminin gelişme süreci içindeki dalgalanmalar bunun kanıtıdır. Bu hususta ayrıca bkz. Sönmez (1986), cilt II, s. 276

(21) "tâbi üretim tarzının içerdiği ilişkilerin, tümüyle değişmeden hâkim üretim tarzının gereksinimlerine uygun bir şekilde yönelmeleri", Keyder (1979), s. 20-21.

2. Yapısal Neden: İİS. ve Sonuçları

Türkiyenin sınai ürün dışalımını yerine, bu ürünlerin yerli üretimini hedef alan -ithal ikameci- bir sınaileşme politikası izlemeye yönelmesi, yaklaşık olarak, 1962 yılına rastlıyor. Böyle bir politikanın izlenmesine elverişli bir ortam hazırlayan nedenlerin ilki, Birinci Dünya Savaşı sırasında altyapı yatırımlarının ve yaygın tüketim mallarında ithal ikamesinin büyük ölçüde tamamlanmış oluşu⁽²²⁾. İkincisi ise, üretilecek malları satın alabilecek bir tüketici kitlesinin varlığı: Belirli bir iç pazar büyüklüğüne ulaşılmış olması.

İzlenen çeşitli amaçlardan biri de⁽²³⁾, Demokrat Parti iktidarı döneminde uygulanan politikaların, savaş sırasında tarım ürünleri ihracı ile biriken dövizini kısa sürede tüketmesi yüzünden ortaya çıkan dış kaynak ihtiyacını azaltmak. Bir diğeri, tarımdaki makineleşme, ekilecek toprakların sınırına ulaşılması ve nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan kentlere göç'ün, nüfusun şehirlerde yoğunlaşmasına yol açması. Kısaca, tarım sektörü dışında iş yaratma gereği.

Uluslararası ekonomik konjonktür de böyle bir stratejinin izlenmesine elverişli. II. Dünya Savaşından sonraki yaklaşık 25 yıl (1945-70), Keynes'çi ekonomi politikalarının uluslararası ilişkilere hâkim olduğu bir dönem olarak sınıflanıyor. ABD. önderliğinde uygulanan uluslararası Keynesçilik ise, "geliri dünya ölçeğinde yeniden bölüştürerek toplam uluslararası talebi yükseltici politikaların izlenmesi" olarak tanımlanıyor. Savaştan ekonomileri tahrip olarak çıkan Avrupa ülkelerinin yanısıra, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu pek çok gelişmesi engellenmiş ülke için bu, Dünya Bankası Kredileri, Marshall Yardımı, devletten devlete resmi yardımlar ve uzun vadeli kredilerle, fon (gelir) aktarımı yapılarak, dış ticaret açıklarının sürekli kapatılması anlamını taşıyor⁽²⁴⁾.

II. Dünya Savaşından tahrip olmadan, en ileri teknoloji ve sermayeye sahip olarak çıkan ABD. ise, bu dönemde uluslararası iktisadi ilişkileri düzenleyebilecek ve sürekliliğini sağlayacak iktisadi ve kurumsal çerçeveyi hazırlayabilecek tek güç olarak gözükiyordu⁽²⁵⁾. Bu nedenle, üretim fazlası ve talep yetersizliğinin yol açtığı 1930'lar benzeri yeni bir dünya bunalımının ortaya çıkmaması için, ABD'nin uyguladığı Keynes'çi politikalar, uluslararası ilişkilere de hâkim oldu⁽²⁶⁾. Ancak, savaşta ekonomileri tahrip olan ve gelişmeleri uzun süre alabilecek olan Avrupa ülkeleri ile savaş sırasında tarım ürünleri fiyat artışlarından yararlanarak biriktirdikleri dövizini kısa sürede harcayan⁽²⁷⁾, dünya ekonomisi içinde hem ucuz hammadde/işgücü kaynağı, hem de pazar durumunda olan⁽²⁸⁾ gelişmesi engellenmiş ülkeler, ithalâtlarını sınırlayabilirlerdi. Bu da, bu döneme özgü sermaye birikim tarzının temel aracı olan dünya ticaretinin aksamasına yol açabilir; sermayenin dünya ölçeğinde kendisini yeniden üretmesini ve dünya ekonomisinde beklenen büyümeyi engelleyebilirdi. Bu ülkelerin kapalı ekonomik modeller içinde korumacı politikalar benimsemesi de, benzer sakıncalar içermekteydi⁽²⁹⁾.

(22) Güllalp (1980), s. 40 vd.

(23) Bu hususta bkz. Alpar, s. 82-89 ve Korum, s. 34-42.

(24) Keyder (1984) s. 33 vd.

(25) aynı eser, s. 31, 47

(26) aynı eser, s. 44

(27) Payer, s. 14

(28) Keyder (1984), s. 32

(29) Türkcan (1982/1), s. 15; Yalman (1984) s. 84.

Buna karşılık, bu politikalarla, iç yatırımlarla massedilemeyen sermaye ⁽³⁰⁾ ve eskiyen teknolojiler bu ülkelere kaydırılarak kâr oranlarındaki düşme eğilimi ortaya çıkmadan frenlenebilir; bu ülkelerin kapitalist birikim sistemi dışına çıkması engellenebilirdi ⁽³¹⁾. Kısaca, mal, sermaye ve teknoloji ihracı için uygun koşulların yaratılması gerekli idi ⁽³²⁾.

Malların ve sermayenin serbest dolaşımı ile gelişecek uluslararası ekonomik ilişkilerin uluslararası pazarın bütünleşmesini ve dolayısı ile optimal kaynak dağılımını sağlaması; enflasyon ve ödemeler dengesi açıklarını ortadan kaldırması; rekabetçi devalüasyonların ⁽³³⁾, uluslararası korumacı politikaların ve kapalı ekonomilerin, uluslararası barış ve refahı yeniden tehdit etmesini önlemesi, diğer beklentilerdi ⁽³⁴⁾.

1944 Bretton-Woods Antlaşması ile, altına orantılı dolar basma güvencesi vermekle birlikte ⁽³⁵⁾, ABD'nin ülkelerin ellerindeki dolarları 1 ons altın = 35 \$ karşılığında satın almayı taahhüt etmesi ile ⁽³⁶⁾, dolar, uluslararası iktisadi faaliyetlerin sürmesini sağlayan bir dünya parası haline geldi ⁽³⁷⁾. ABD'nin ekonomik ve siyasi gücünün -hegemonyasının- bir göstergesi olarak kabul edilen bu gelişme ⁽³⁸⁾, bir önceki dönemin standardı olan altına ⁽³⁹⁾ ikinci derecede bir rol verilmesi anlamını taşıyor ve bu dönemin son bulduğunu gösteriyordu ⁽⁴⁰⁾. ABD'nin dünya altın stokunun üçte ikisini elinde tutması; 1940'dan itibaren dünya ticaretinde önemli bir ağırlığa sahip olması; ulusal tasarruf hacmi ve borç verme kapasitesinin yüksek ve dolayısı ile parasını dış ticaretin gereklerine göre kolayca arttırabilir olması, dolara bu ayrıcalıklı durumunu kazandıran diğer etmenlerdi ⁽⁴¹⁾. 1945'de kurulan İMF. de özel çekme hakkının sınırlı oluşu, altın üretiminin yavaş artması, önemli bir bölümünün sanayide kullanılması ve iddihara gitmesi, genişlemesi beklenen dünya ticaretinde likidite yetersizliğine yol açabilirdi. Bu yetersizlik ise, ABD'nin piyasalardaki dolar miktarını arttırması ile aşılabılırdı ⁽⁴²⁾.

Altına çevrilebilir dolar esasına dayalı sabit kur sisteminin benimsenmesi ile bu dönemde, konvertibl paralar arasında, kambiyo kurları bakımından görece bir istikrar sağlandı.

(30) Kazgan, s. 25

(31) aynı eser, s. 156

(32) Keyder (1984) s. 32

(33) Payer, s. 34,

(34) Yalman (1984), s. 84

(35) Keyder (1984) , s. 34

(36) Erdost (1982/1), s. 56

(37) Keyder, aynı eser, s. 31

(38) aynı eser, s. 35

(39) Altın, serbest ticaret doktrini altında gelişen İngiliz ticari hegemonyasının standardı idi.

(40) Keyder, aynı eser, s. 31

(41) Erdost (1982/1), s. 57

(42) " id."

Fiyat artışları ılımlı bir düzeyde kaldı. Faiz hadlerinin düşük olmasından yararlanılarak yatırımlar genişledi, büyüme sağlandı. İşsizlik azaldı (43). Korumacılık zayıfladı. Dünya ticaret hacmi, mal ve sermaye dolaşımının canlanması ile genişledi. Uluslararası koordinasyon için kurulan İMF., geçici, konjonktürel dış ticaret tikanıklıklarını giderici politikalar ile uluslararası ticaretin aksamamasını sağladı (44). Üye sayısı hızla arttı ve etkinleşti. 1945'de kurulan Dünya Bankası ile birlikte uluslararası kapitalizmin "kollektif beyni" durumuna geldi (45). Bu dönemde üretici sermaye de uluslararası bir nitelik kazandı ve üretim kararlarını dünya ölçeğinde yönlendirebilecek bir güce erişti (46): Çok uluslu şirketler (ÇUŞ) etkinliğini arttırdı. "Üretim kararlarının beklenen kâr oranlarına göre doğru olarak alınmasını sağlayan ise banka sermayesi oldu: Uluslararası mali sermaye ve bankalar, üretim kredilerini dünya üzerinde dağıtırken aynı zamanda bir tür plânlama işlevi gördüler" (47).

Gelişmesi engellenmiş ülkelerde dış yardımla beslenen büyüme, bunların gelişmiş ülkelere yaptıkları ithalatı arttırdı. Emek maliyetindeki artışlar bu ülkelere, yabancı işçiler aracılığı ile karşılandı ve ücret artışları sınırlı tutulabildi (48). Çok uluslu şirketlerin gelişmekte olan ülkelere kayması ile sermaye ihracı hızlandı. Maliyetlerin dolaylı olarak düşük tutulabilmesi ile birlikte, gelişmiş ülkeler teknoloji değiştirme imkânına kavuştular. Tüm bu gelişmeler ise, aşırı sermaye birikimine bağlı olarak oluşması beklenen kâr hadlerindeki düşme eğilimini kısmen frenledi.

II. Dünya Savaşı sonrasında, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu ve altyapı yatırımlarını Dünya Buhranı sırasında kurmuş bazı ülkelere uygulanan İİS. modeli ise, bu yeni ekonomik düzenin gerekleri ile çelişmiyordu. (49). Keyder'e göre bunun ilk nedeni, İİS. modelinin bazı mallarda öngördüğü korumanın, bu malların üretimi için gerekli sermaye mallarını (hammadde ve teknolojiyi) kapsamamasıydı. Bu modelde ithalatın azalması zorunlu değildir. Hatta tam aksine, ithalat sermaye malları üretiminin bir fonksiyonu olarak artabilir. İthal ikameci sanayileşme, dünyada mevcut sanayi yapılarını aktardığı sürece, belirli bir teknolojik aşamalanmayı izlemek zorundadır. Bir diğer ifade ile, ithalatın bileşimindeki değişiklik gelişmiş ülkelerin iç sanayi yapılarının gelişimine uygundur. Böylece her aşamada, eskiden ithal edilen bazı mallar içeride üretilmesine rağmen, yeni ithalat talebi ortaya çıkar. Kısaca ithalatın bileşiminde bir değişiklik beklenebilirse de, toplam değerinde düşme zorunlu değildir. (50).

Yine Keyder'e göre, ikinci neden, 1945 sonrası dönemde ticaret serbestliğinden çok sermaye hareketlerinin serbestliğinin önem kazanması ile ilgilidir. Bu dönemde sermayenin serbest dolaşımı, serbest ticaret'e nazaran birinci derecede bir öneme sahiptir. İç pazarda te-

(43) Kazgan, s. 20

(44) Payer, s. 24

(45) Gülalp (1987), s. 61

(46) Keyder (1979), s. 31; Kazgan, s. 92-105

(47) Keyder, aynı eser, s. 32

(48) Kazgan, s. 202-210.

(49) Bu hususta özellikle bkz. Keyder (1979), s. 49-63 ve 75

(50) Keyder (1984), s. 33-4

kelleşmeye imkân veren bir ortamda korumacılık ise, ulusal sermaye ile bütünleşen uluslararası sermaye ve sanayi bakımından olumlu bir durumdur (51).

İşte bu dönemde Türkiye, özel yerli/yabancı sermayenin dayanıklı/dayanıksız tüketim mallarında (52), kamu kesiminin katkısı -kamu iktisadi teşekküllerinin büyük miktarda ilk sermaye gerektiren mallarda özel kesime girdi sağlaması- ile de, temel ara malları üretiminde, yeni bir ithal ikamesi sürecine girdi (53).

Devlet, uyguladığı çeşitli politika önlemleri ile, iç pazara yönelik üretimin kârlı olmasını sağladı:

- Yerli üretimin iç talebi karşıladığı durumlarda, kalite ve fiyat farkına bakılmaksızın, sınai ürün dışalımını yasaklandı (54).
- Düşük faiz politikası ile iç tasarruf oranı düşük tutuldu. Ücret gelirlerinin tüketime gideceği varsayımı ile (55), ücretlere satın alma gücü sağlayan bir ücret, istihdam ve sosyal güvenlik politikası izlendi (56). Destek alımları ile de tarım üreticisinin alım gücü canlı tutuldu. Kısaca, üretilecek malları satın alabilecek bir pazar oluşturuldu. Düşük faiz politikası ile yatırımlar da teşvik edildi.
- Ücretlerin ve hammadde fiyatlarının üretim maliyeti içindeki payını yükselten bu politikalardan, sınai mal üreticisinin zarar görmemesi için, Devlet KİT.leri aracılığı ile ürettiği mal ve hizmet fiyatlarını düşük tutarak, üretim maliyetlerini dolaylı olarak düşürdü ve sanayide belirli bir kâr oranının gerçekleşmesini sağladı (54). Aynı politikalar, dolaylı olarak ücretleri de sübvans etti.
- Değerlendirilmiş kur aracılığı ile oluşan dış ticaret rantları ile, tarımdan sanayie kaynak aktarıldı. Bu yolla, ithal girdi ile çalışan firmaların maliyetleri de dolaylı olarak düşürüldü.

Özetle bu dönem, "korumacı dış ticaret politikalarının belirlediği, uluslararası pazardan çok iç piyasanın sürüklediği bir gelişme biçiminin egemen olduğu, içe dönük ve dışa bağımlı bir sanayileşme modelinin, plânlama tabanına oturtularak uygulandığı yıllar oldu" (58).

(51) "id."

(52) Kepenek, s. 225-230

(53) Boratav (1988), s. 96

(54) İthalat rejiminde korumanın devalüasyonla değil, yasaklarla sağlanmasının-sınai girdi ithalatının serbest bırakılmasının- İİS.nin uluslararası ekonomik sistemle çelişmeyip aksine ona kaynak aktardığı hususunda bkz. Gülalp (1980), s. 53.

(55) Kepenek, s. 355.

(56) Boratav (1987), s. 130-36. Yüksek ücret genel bir politika olarak uygulandığı sürece işveren aleyhine sonuç vermez. Ekonomide tek tek işverenlerin kendi işçilerine verdikleri ücreti yüksek tutması, yalnızca yüksek ücret veren şirketlerin kârlarının düşmesine neden olur. Bu nedenle bu modelde, ekonominin bütünündeki toplam talep düzeyinin, ancak şirketler dışında ve üstünde bir düzenleyicinin -devletin- tüm işverenlere yarayacak bir talep yaratma politikası ile ayarlanması gerekir (Keyder, 1984, s. 39).

(57) Saybaşı, 73-83.

(58) Boratav (1988), s. 94.

Ne varki, bu özellikleri ile, ithal ikameci sanayileşme modeli, uluslararası bir kriz konjonktüründe sakıncalı olabilecek sonuçlar doğurmaya elverişli idi:

- Sanayiın tüketim malı üretimine yönelik olarak gelişmesi, yatırım ve ara malları üretiminin, tüketim malları üretimine oranla geri kalmasına ⁽⁵⁹⁾ neden oldu. Bir diğer ifade ile, birikim ve yatırım süreci amaç karşısı ⁽⁶⁰⁾, ithalata ve dolayısı ile döviz girişine bağımlı bir üretim yapısının oluşmasına yol açtı ⁽⁶¹⁾. Ara ve yatırım malı üretiminin geri kalmasının nedenleri ise şunlardı ⁽⁶²⁾:

- İç pazarın başlangıçtaki boyutlarının sınırlı olması nedeni ile, iç tüketime yönelik üretim birimlerinin ticari sermayenin dönüşümü ile kurulması mümkün oldu. Bu da küçük ölçekli üretimi ayakta tuttu ve genişletti ⁽⁶³⁾. İç fiyat düzeninde istikrar sağlanması için ise, sinai üretimin imkânlar ölçüsünde çok sayıda firma tarafından gerçekleştirilmesine izin verildi ⁽⁶⁴⁾. Maliyet rekabeti sağlamak için bu uygulama, alt imalat düzeyinde firmalar tarafından benzer bir uygulama ile desteklendi ⁽⁶⁵⁾. Ne var ki, karma üretim yöntemleri ile aynı malı değişik kalite ve nitelikte üreten bu pazar, girdi ve üretim teknolojisinde yarattığı çeşitlilik yüzünden ,ara ve yatırım malı üretiminin gerektirdiği ölçek ve teknoloji koşullarına uygun değildi ⁽⁶⁶⁾. Bu durum, söz konusu sektörlerin ekonomik ve teknolojik bütünlüğünün ve ilişkisinin "ticari" kalmasına yol açtı ⁽⁶⁷⁾.
- Bir diğer neden ise, özel sektörün engellemeleri idi. Bunun muhtemel nedenlerinden biri de, sanayi ve yatırım malı üretecek sektörlerin uluslararası piyasalardan daha yüksek maliyetlerle çalışarak, üretim maliyetlerini yükseltmesi ihtimali idi ⁽⁶⁸⁾. Büyük çapta sermaye gerektiren bu sektörün gelişmesini engelleyen bir neden de, kredilendirme güçlükleri oldu ⁽⁶⁹⁾.
- İç pazarı canlı tutmaya yönelik politikalar ise, üreticiyi ihracata özendirmedi, hatta cezalandırdı. İzlenen yüksek kur politikası ise, ihracatı değil ithalatı kârlı hale getiriyordu ⁽⁷⁰⁾.

(58) Boratav (1988), s. 94

(59) Aynı eser, s. 97

(60) Özellikle bkz. Korum.

(61) Pamuk (1987/1), s. 37-69

(62) Kepenek, s. 225-240

(63) Aynı eser, s. 225

(64) Sönmez (1988) cilt 2, s. 78

(65) Kepenek, s. 231, 236

(66) Aynı eser, s. 240

(67) "id."

(68) Gülalp (1987), s. 47.

(69) Kepenek, s. 383.

(70) Kazgan, s. 87-92.

- Göreli yüksek maliyetler ile, teknolojik bakımdan etkin ölçeğin altında küçük üreticilik ve üretilen malların -korumacı ve tüketimi teşvik eden politikalar dolayısı ile iç pazarda alıcı bulmakta güçlüklerle karşılaşmaması, dış pazarlarda kalite ve fiyat itibarı ile rekabet etme ve dolayısı ile, ihraç imkânı olmayan malların üretilmesine yol açtı.
- İç pazarı koruyan ve tüketimi körükleyen politikalar iç tasarruf oranının düşük kalmasına neden oldu. Bu da yatırımların iç tasarrufla karşılanma imkânını ortadan kaldırdı (71). Dolayısı ile, yüksek düzeyde bir dış borçlanma zorunlu oldu. Bu, sanayiinin kendisini yeniden üretecek kaynakları hareket geçirmesini engelledi (72). Sanayi sermayesinin ticari sermaye ile bütünlük içinde gelişmesinin bir nedeni de buydu. Alınan dış borçlar ise, ihracatı sağlayacak ve özendirilecek üretim yapılarının oluşturulmasında değil, tüketim malı üretiminde kullanıldı. Bu da geri ödeme sorunları ortaya çıkardı.
- Para ve kredi politikaları da üretim artışına yönelik olarak gelişmedi. Bu dönemde, banka kredilerinin % 90'ı özel kesime gitmesine rağmen, bunların % 60'ı ticari kredilerdi (73). Yatırımlar ise, hizmet kesiminde yoğunlaştı ve iç ticaretin milli gelir içindeki payı yükseldi (74). Bu, ekonomide spekülasyona dayalı kazançların arttığı bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Piyasalara devlet müdahalesinin tarzı da ticari ve spekülâtif faaliyetleri özendirdi. Düşük faiz politikası ise, gayri resmi kredi piyasasının gelişmesine neden oldu.

B. Konjonktürel Nedenler ve Etkileri

1944 Bretton-Woods Antlaşması ile kurulan sistem, uluslararası likidite arzını ABD. ödemeler bilançosuna bağlamıştı. Bu sistem ABD. bütçe açıklarının artması ile birlikte sarsılmaya başladı. Bretton-Woods sisteminin ilk yıllarında, ABD.nin bu açığı altın ya da başka bir dövize gerek olmadan kendi parası ile kapatması, karşılıksız dolar basması imkânı mevcuttu. 1950'lerin ilk yarısında, sıcak (Kore) ve soğuk savaş masrafları, dış yardımların artması, savaşta üretim kapasitesi zarar gören ve dolayısı ile, birbirlerinden ihracat yapma olanağı bulunmayan Japonya ve Avrupa ekonomilerinin ABD.den ithalat yapma mecburiyetinde olmaları, fazla dolarların önceleri ülke merkez bankaları tarafından emilmesine imkân verdi (75). Dünya likidite ihtiyacı artışı, ABD.nin elindeki altın stokunun büyüklüğü ve açıkların ABD. GSMH. sına oranla küçük oluşu gibi nedenler ile de açık, 1958'lere kadar kuşku uyandırmadı (76). Bu tarihten itibaren, ülke devletlerinin elinde bollaşan dolar, ABD.

(71) Kepenek, s. 346

(72) Aynı eser, s. 240

(73) Aynı eser, s. 152.

(74) Aynı eser, s. 191, 270.

(75) Erdost (1982/1), s. 58-59.

(76) Aynı eser, s. 59

nin elinde bulunan miktarı aşmasına rağmen, ancak (77) 1960'da açıkça ifade edilen bir güvensizliğe dönüştü (78). ABD'nin elinde bulunan altın stokunun erimeye başlaması kuşku-yu güçlendirdi. Doların altına karşı değer yitireceğini tahmin eden spekülâtorler ve ellerin-deki doları altına çevirmek için Londra Borsasına giren Avrupa ülkeleri (79), altın fiyatlarının yükselmesine neden oldu. ABD. bunu önlemek için girişimde bulunduysa da, etkili olamadı (80).

Vietnam ve Nato harcamaları, dış yardım ve yatırım programları ile açık büyüdü. Bu ABD.de enflâsyona neden oldu. ABD. nin dış ticaret fazlası azaldı. Özellikle 60'lı yıllarda, işgücü arzı esnek ve sermaye kıt bir ortamda çalıştığı ve dolayısı ile, yüksek rant sağladığı için Avrupaya akın eden Amerikan sermayesi, 1964'ten itibaren Avrupa'da ve Japonya'da, ABD'ye oranla daha hızlı seyreden bir ekonomik büyümenin gerçekleşmesine katkıda bulundu. ABD. tüm yeni teknolojileri ve malları üreten ülke olmaktan çıktı; Avrupa ve Japon malları, ABD. mallarına rakip olarak piyasalara girdi. Dolayısı ile, daha önce ABD. den mal ithal etmek için kullanılan fonlar ABD. ye daha az geri dönmeye, ABD. den mal ithal etmek-te kullanılmamaya başlandı (81). Tüm bunlara karşılık ABD. de verimlilik göstergeleri yükselmedi. Mark ve Yen ise düşük değerlendirilmiş paralar olarak kaldı (82).

Vietnam Savaşının getirdiği ek harcamalar nedeniyle ve ülke için politikalar lehine, silah yapımçıları ve dolara karşı spekülasyon yapan ÇUŞ.leri tatmin etme yolunu seçen ABD., dolar basmayı sürdürdü (83). Enflâsyonist eğilim nedeniyle, dolar aşırı değerlendirildi. ABD.nin ihracatı ve dolayısı ile dış ticaret fazlası, daha da azaldı.

ABD. ödemeler dengesi açığı artarken, ABD. dışı dolar piyasası da (Euro-dolar) gelişmeye başladı. Bu piyasa, sosyalist blokun elindeki dolarları ABD. denetimi dışında tutmak için Avrupa Bankalarına yatırmaya başlaması ile oluşmaya başlamıştı. Kore ve Süveyş bunalımlarına bağlı siyasi sebeplerle, bu örneği başka ülkelerde izledi (84). 1957 Sterlin krizi dolayısı ile İngiliz bankalarının sterlin yerine dolar kullanmaya başlamaları; 1958 sonlarında Batı Avrupa'da konvertibiliteye dönüş ve döviz denetimlerindeki yumuşama ile Euro-dolar piyasası genişledi. Avrupa Bankaları dolar fazlasını kullanacak alan ararken, bunun ilk müşterileri yine, ABD.nin aldığı önlemlerden kurtulmak isteyen ABD. firmaları oldu. Denetim mekanizması dışında kalan, faiz farklılıklarına duyarlı ve dolayısı ile hareketli olan bu piyasalara, kur değişikliklerine ilişkin beklentilerin de katkısı ile, spekülâtif sermaye akışı eklendi (85). Dolaşımdaki dolar miktarı, dünya ticaret hareketlerinin gerektirdiği para hacminin üzerine çıktı. Dolara olan talep azaldı ve fiyatı düştü (86).

(77) "id."

(78) Aynı eser, s. 61

(79) Aynı eser, s. 60

(80) "id."

(81) Payer s. 38, Keyder (1984), s. 35

(82) Erdost (1982/1), s. 61

(83) Keyder (1984), s. 35

(84) Tüm bu hususlar için bkz. Erdost (1987/1), s. 62 vd.

(85) Aynı eser, s. 62

(86) Keyder (1984), s. 35.

1970'de Avrupa para piyasalarında dolardan Avrupa paralarına kaçış başladı. 15 Ağustos 1971'de ABD. doları altına karşı sabit kurda tutmayacağını bildirdi (87). Aralık 1971'de ise, Smithsonian anlaşması ile doları % 9 devalüe etti (88).

Yeni devalüasyon ihtimali nedeni ile daha da güçlenen dolardan kaçış (89), Smithsonian anlaşmasını baskı altına aldı. Dolayısı ile, de facto olarak, ayarlanabilir kur sistemi ortaya çıktı (90). 1973'de AET. ülkeleri paraları sabit kurda birbirine bağlayarak, dolara karşı ortak kurda dalgalanmaya bıraktı (91). Bu, Bretton-Woods sisteminin çöküşü demektir. Tüm bu gelişmeler altın rezervlerinde % 60'lık bir dünya rezerv artışı yarattı ve bu fazla, sanayileşmiş ülkelere yaradı (92).

1973 sonu ve 1974 başında, OPEC petrol fiyatlarını arttırdı. Petrol fiyatlarındaki artış üretim maliyetlerini yükseltirken, diğer mallara olan (karşılıklı) talebi düşürdü. Geri sosyal yapıları nedeni ile, OPEC ülkelerinin ithalatı sınırlı idi. Dolayısı ile, uluslararası ticaret azaldı, ithalat düştü, büyüme performansı azaldı ve yatırıma gidilemedi; Atıl kapasiteler oluşmaya başladı. Fiyat artışları, işsizlik, üretim düşüşleri, kısaca "stagflation" başladı (93). Altın fiyatı yükseldi. Spekülasyonun hızlanmasının nedenlerinden biri de, sabit kur sisteminde paraların değişmeye hemen ayak uyduramaması idi. Spekülatif bekleyişler ve dünya rezervlerindeki artış, para kurlarındaki değişmeyi körükledi. Dolar-altın ilişkisinin kopması, sermayenin otonom hareketliliğini yükseltti (94). Sermaye akışkanlığı, fiyat artışları hızlandı. Spekülasyonla birlikte, parasal hareketlerin hacmi genişledi.

ABD'deki ekonomik bunalım, dış yardımları ve dolayısı ile dünya ticaret hacmini etkiledi. Banka borçlarına ortodoksi geldi. Üretim ve tüketim kısılarak kriz derinleştirildi. Dalgalı faizler, kısa ve orta vadeli banka kredileri ile birlikte ekonomide bir canlanma olduysa da, 1979'daki ikinci petrol fiyat artışı ile birlikte, ABD'nin yüksek faiz ve sıkı para politikası ile bütçe açıklarını kontrol altına alması, uluslararası fonların ABD'ye yönelmesine neden oldu (95).

Kriz, Friedmancı politikalar ile denetim altına alınmaya çalışıldı (96): Vergiler azaltıldı, ücretler düşürüldü, kamu harcamaları sermaye yararına yönlendirildi ve önündeki hukuki engeller kaldırıldı. Sosyal programlar tasfiye edildi, işçiler disipline edilmeye çalışıldı ve ekonomi politikaları, sermaye istekleri doğrultusunda yönlendirildi. Devlet harcamalarının azaltılması dolayısı ile, sosyal ücretler de düşürüldü (94). Vergilerin azaltılması ile yeni yatırım ve iş imkânları yaratılacağı ümit ediliyordu (98).

(87) Erdost (1982/1), s. 65

(88) Aynı eser, s. 66.

(89) Türkcan (1982/2), s. 72

(90) "id."

(91) Erdost (1982/1), s. 66.

(92) Türkcan (1982/2), s. 77.

(93) Kazgan, s. 27

(94) Keyder (1987), s. 182.

(95) Kazgan, s. 28 ve 174.

(96) Bkz. Saybaşı, s. 132 vd.

(97) Keyder (1987) s. 180-181.

(98) Keyder (1984), s. 46.

Görüldüğü gibi, krize karşı uygulamaya konulan Friedmancı önlemler, 1971'den bu yana uluslararası plânda gözlemlenen ⁽⁹⁹⁾ ve kriz konjonktüründe güçlenen kâr oranlarındaki düşme eğilimini frenlemeye elverişli önlemlerdir. Kriz sırasında, parasal hareketlerin hacminin genişlemesi, bu ülkelerin elinde bollaşan fonların yeniden üretime yatırılamaması ve ödeme güçlüğü içinde bulunmaları nedeni ile, gelişmesi engellenmiş ülkelere eski teknoloji ve malların yanısıra, sermaye ihraç edilemeyişi, teknoloji değiştirmenin güçleşmesi, sermaye birikim sürecinin aksamasına neden olmuştur.

Kriz sırasında petrol fiyatlarındaki artış dolayısı ile yükselen maliyetler; gelişmesi engellenmiş ülkelerin ithalat kapasitelerinin daralması; güçlenen banka sermayesinin artıktan aldığı payın yükselmesi ve enflasyon nedeni ile faaliyetlerin ticari ve spekülâtif alanlara kayması, uluslararası üretici sermaye- ÇUŞ.ler- aleyhine sonuçlar yaratmıştır ⁽¹⁰⁰⁾ Keynes'çi politikalardan firmaların ve işçilerin direnişi yüzünden, kriz iyice derinleşene kadar vazgeçilememesi ⁽¹⁰¹⁾ aynı etkiyi güçlendiren bir diğer etken olmuştur.

OPEC ülkelerinin ellerindeki petro dolarları Avrupa Bankalarına yatırması ile ise, Euro-dolar piyasasında dolar miktarı çoğaldı. ABD'deki düşük faiz ve kâr oranları dolayısı ile, önceleri, ABD. Bankaları da aynı piyasaya dolar aktarmaya başladı. Dolayısı ile ticari bankalar elinde büyük miktarda dolar birikti. Ticari bankalarda biriken dolarlar, DÇM.ler aracılığı ile geri ödeme ve ithalat yapma güçlüğü içinde bulunan ülkelere aktarıldı. Amaç, bu ülkelerin ödemeler dengesi açıkları dolayısı ile gelişmiş ülkelere yaptıkları ithalatı sınırlamalarını ve dolayısı ile, dış ticarete ve borçların geri ödenmesindeki aksamaları engellemektir ⁽¹⁰²⁾. Ne var ki, kısa vâdeli ve yüksek faizli bu borçlar, borç yükünü ve enflasyonu arttırıcı etkileri nedeni ile, kısa sürede, faizlerin dahi geri ödenmesini tehlikeye düşürdü.

Resmi kanallardan yönlendirilen uluslararası kredi hareketlerinin özel ticari bankaların güdümüne girmesi, banka sermayesini güçlendirdi ⁽¹⁰³⁾. Kredi hareketlerini, dünya banka sermayesinin kısa dönemli çıkarları etkilemeye başladı. Bu İMF'ye önem kazandırdı: İMF, bankalar adına kredi dağıtımını ve kullanımını düzenleyen ve denetleyen bir kurum olarak, reçeteleri ile birlikte devreye girdi. Ülkelerin aldıkları borcu geri ödeyebilecek durumda olup olmadıkları hususunda, İMF. onayı şart oldu ⁽¹⁰⁴⁾.

İMF onayı ise, Keynesçiliğin tasfiyesine, piyasa ekonomisine geçişe, ödemeler dengesi açıklarının engellenmesine ve bütçe açıklarının kontrol altına alınmasına, sermayenin serbest dolaşımına imkân sağlanmasına, iç tüketime yönelik üretimin sınırlanmasına, mal ihracına ve dolayısı ile döviz kazandırıcı sektörlerle öncelik veren ihracata dönük büyüme stratejisinin benimsenmesine bağlıydı ⁽¹⁰⁵⁾.

Gelişmesi engellenmiş ülkeler için bunun ikinci sonucu, dış yardımların azalması, fonların ABD'ye yönelmesinden sonra ise, kredi bulma güçlükleri oldu. Bu, aynı zamanda, bu ülkelerde o güne değin dış kaynak kullanımını ile kısmen engellenen kâr oranlarındaki

(99) Sönmez (1985) cilt 1, s. 33-37.

(100) Keyder (1984), s. 49.

(101) Aynı eser, s. 41.

(102) Erdost (1982/1), s. 96; Kazgan, s. 278.

(103) Keyder (1987), s. 182.

(104) Bu hususta bkz. Payer, s. 43 vd.

(105) Keyder (1987), s. 182.

düşme eğilimini güçlendirdi. Sâbit kurlardan vazgeçilmesi -dalgalı kur sistemi- bu ülkelerde paranın sürekli değer kaybetmesine neden oldu ⁽¹⁰⁶⁾, borç yükünü ağırlaştırdı ve bu ülkelerin kendi başlarına ekonomi politikası izlemelerini güçleştirdi ⁽¹⁰⁷⁾. Çünkü genişletici politikalar, döviz kurlarına yansiyarak spekülasyona yol açıyor, bu da iç fiyatları yükseltiyordu ⁽¹⁰⁸⁾. Değişken faiz ise borç yükünün önceden bilinmesini ve dolayısı ile, yönetimini güçleştiriyordu ⁽¹⁰⁹⁾.

Petrol fiyatlarındaki artış ise, bu ülkelerde de üretim maliyetlerinin yükselmesine neden oldu. Dünya rezervlerindeki artışla birlikte, uluslararası fiyatlar da arttı. Bu ülkelerden yapılan ithalat pahalılaştı ve enflasyona neden olarak gelirleri düşürdü. Dış ticaret aksama-ya, ticaret açıkları büyümeye başladı ve dış borçlar arttı.

C. Bunalımın Türk Ekonomisine Etkileri

Türkiye'deki uygulaması ile ithal ikameci sanayileşme modelinin işleyişi, bir önceki bölüm'de belirtilen nedenlerle yüksek düzeyde bir ithalatı gerektirmektedir. Bir diğer ifadeyle, bu modelde, birikimin sürmesi, yurda sürekli ve yeterli miktarlarda döviz girişine bağlıdır. Türk ekonomisinin döviz kaynakları ise, geleneksel tarım ürünleri ihracatı ve yabancı ülkelerde çalışan işçilerin gönderdikleri dövizlerdir. Modelin tasarrufu desteklemeyen politikası ile birlikte düşünüldüğünde bu, büyük oranlı bir dış borçlanmanın zorunlu olması demektir.

Dünya ekonomisindeki kriz ve krize karşı geliştirilen önlemlerin ilk sonucu ise, dış yardımların azalması ve özellikle uzun vadeli kredi bulma güçlükleri olmuştur. Krizle birlikte, Türk dış ticaretinde önemli bir paya sahip olan Batı Avrupa ekonomilerinin, işsizlik, durgunluk ve enflasyonla belirlenen bir stagflation'a girişi ⁽¹¹⁰⁾ ve bu ülkelerde uygulamaya konulan yeni korumacı önlemler ⁽¹¹¹⁾, talebi esnek olmayan geleneksel Türk ihraç mallarına talebi azaltmış, işçi dövizlerinin ise azalma eğilimi içine girmesine yol açmıştır.

Kıbrıs Barış harekatı sonucunda ABD'nin uyguladığı askeri, Batı Avrupa ülkelerinin uyguladığı ekonomik ambargo ise, durumu daha da güçleştirdi. Haşhaş ekim alanları sorunu ABD ile ilişkilerdeki gerginliği arttırdı. 1973 yılında petrol fiyatlarının dört kat artışı, ithal girdi fiyatlarını yükseltti; ithalatı pahalılaştırdı. Bu da üretim maliyetlerini arttırdı.

Yüksek bir ithalat faturası ile karşı karşıya kalan Türkiye'nin ⁽¹¹²⁾, Avrupa para piyasasında petro-dolarlar nedeni ile bollaşan nominal (itibarî) faiz hadleri düşük fonlardan yararlanarak, karşılaştığı iç ve dış baskıları azaltma ve yatırımları arttırmanın cazibesine kapılması ise, yatırımların GSMH.ya oranının artmasına neden oldu ⁽¹¹³⁾. Bu da ek ithal tale-

(106) Türkcan (1982/2), s. 83

(107) Kazgan, s. 26

(108) Keyder (1987), s. 182

(109) Kazgan, 168-179

(110) Kazgan s. 79

(111) Aynı eser, s. 106-116

(112) 1971-73 yılları arasında dünyada yaşanan "spekülatif boom"dan (döviz, altın ve hammadde spekülasyonu- na dayanan sun'i bir genişleme, Kazgan s. 26) ve düşük petrol fiyatlarından yararlanan Türkiye, 1970 de- valüasyonun olumlu etkisi ile yurda girişi hızlanan işçi dövizlerinin de katkısı ile, dış ticaret hadlerini önce hızla iyileştirmiş, kısa ve uzun vadeli dış yardım ve kredilerle, artan enflasyona rağmen yüksek bir büyüme hızı ve GSMH. artışı gerçekleştirmişti (Kazgan, s. 275 vd. 281 vd.).

bi yarattı (114). Türkiye bu dönemde (115), İMF.nin bilinçli ya da bilinçsiz denetimi dışında, bol dış kredi aldı ve dış borçlar üç dört yıl içinde büyük boyutlara ulaştı (116). Borç faizlerini geri ödemek ve günlük ihtiyaçları karşılamak için aldığı yüksek faizli ve kısa vadeli ticari borçlar ise, borç yapısını değiştirdi, yükünü arttırdı ve geri ödemeyi daha da güçleştirdi. TL.sı aşırı değer kazandı ve enflasyon körüklendi. İthalatın kısmen de olsa kolaylaşması, krizin gecikmesine ve dolayısı ile ağırlaşmasına neden oldu (117). Sorunları çözmek için uygulanan bu politikalar ile birlikte, borç yönetimindeki beceriksizlikler, geri ödemeyi daha da güçleştirdi (118).

1977 yılında dış ticaret göstergeleri hızla bozuldu ve ekonomi aşağı dönüğe geçti (119). Bu yılda tarım ürünleri üretimi artmadı. İmalât sanayii üretim artış hızı % 7'ye, sabit yatırımların artış hızı ise, bir önceki yılın yarısına düştü (% 7.8). Özel kesim imalât sanayii yatırımları negatife geçti (% -7.4) ve bir talep enflasyonu yaşandı. Dış dengesizlik büyük boyutlara ulaştı. 1977 sonunda artan işsizlik ve durgunluk ekonomiyi tanımlamaya başladı. 1977 yılında Türkiye dış borçlarını ödeyemedi ve erteletti. Aynı yıl enflasyon yeniden arttı (120). Sınai hammadde ve enerji kullanımında tıkanmalar kapasite kullanımını düşürürken, stokçuluk başladı. Grevler arttı (121): 1979 yılında 190 işyeri grevdedir. Grevler yüzünden yitirilen işgünü sayısı, 1977-80 arasında 1973-76'ya oranla iki misli artmıştır. Sanayide ücret kâr ilişkisi, sanayi sermayesi aleyhine gelişmekte, sınai kârlar gerilemektedir. Özel sanayi kesiminde ücretlerin katma değer içindeki payı yükselirken, 1975-79 yılları arasında reel ücretler azalmaktadır (122).

1980 yılında kamu kesiminde 700,000 işçiyi kapsayacak toplu iş sözleşmeleri gündeme gelecektir (123). Grev ertelemeleri, Eylül başı verilerine göre, 8 ayda 77 kezdir (124). Reel GSYİH. ilk kez negatife geçmiştir. 1978 yılı plânsız geçmiş, kısmi istikrar tedbirleri alınmış, ancak etkili olamamıştır.

(113) Dış baskıların kaynağı petrol krizinden olumsuz biçimde etkilenen ülkelerin, ithalatlarını sınırlayarak dünya ticaret hacmini olumsuz biçimde etkilemesi endişesi idi. Petrol fiyatlarındaki artıştan yararlanan ülkelerin, ellerindeki petro-dolarları Avrupa para piyasasına aktarmaları ile ise, fonlar daha da bollaştı. Bu da ek fonlar yarattı. (Kazgan, s. 278-80).

(114) "id."

(115) 1973 yılından itibaren belirtilen nedenlerle Türk dış ticaret hadleri aleyhe değişmeye başladı. 1974 yılına Türkiye hızla genişleyen, fiyat artışları ivme kazanmış bir ekonominin baskısı altında girdi. Dış ticaret hadleri gerileyen tarım ürünleri ihracatının döviz ihtiyacını karşılama oranı, 1973-74'ten itibaren düştü, işçi dövizleri azalma eğilimi içine girdi. Dış ödemeler dengesi sarsıldı. İthalat artarken dış satım sınırlı kaldı. İhtasarruf oranı ve kamu gelirleri artmadı. Yatırımların GSMH.ya oranı yükselmeye başladı. Yatırımlardaki artış, ithalat talebini artırırken, GSYİH artış hızı yükseldi. Bu yıldan itibaren dış ticaret hadleri gerileyen tarım ürünleri, dış ticaretin gerektirdiği döviz ihtiyacını karşılayamaz oldu. 1973-76 arasında ihracat azaldı. GSMH.ya oranla kaynak açığı çoğaldı ve ithalat faturası kabardı. 1974'de sıçrayan enflasyon, 1975-76'da kısa bir duraklamadan sonra, yeniden yükselmeye başladı (Kazgan, s. 278 vd, s. 91 vd.)

(116) Kazgan, s. 284

(117) DÇM.ler ve değişen borç yapısı için bkz. Doğan, s. 131 vd.

(118) Borç yönetimi için bkz. Kazgan s. 278-88

(119) Boratav (1988), s. 115

(120) Kazgan, s. 290 vd.

(121) Keyder (1989), s. 155

(122) Boratav (1988), s. 117-118

(123) Sönmez (1985), C. 1, s. 88

(124) Aynı eser, s. 92

1979 yılı, ikinci petrol krizi denilen ve petrol fiyatlarında reel yeni bir artışın yer aldığı ilk yıldır. 1980'de bunu bir ikincisi izleyecektir (125). Buna karşılık Türkiye, petrol dahil, tüm ithalâtını peşin ödemek durumundadır (126).

Yine 1979 yılında Türkiye, uluslararası ticari finans kurumlarında, kredi güvenilirliğini yitirmiş bir ülkedir: Kredi güvenilirliği itibarı ile 93 ülke içinde 10 üzerinden 1.48 puanla, itibarı en düşük beşinci ülkedir (127). Aynı yıl 1978'de ertelenen borçların ilk vâdesi gelmektedir. Kural, ikinci kez erteleme yapılmamasıdır (128). Buna karşılık 1979'da yeniden borç erteleyemezse, tekrar borç ödeyemez duruma düşecektir. Kısa vadeli dış borçların 2.8 milyon dolarlık bölümü uzun vâdeli devlet borcu haline dönüştürülmüş olmakla birlikte (129), borç yönetimi acz içindedir: öyleki aralarında 229 bankanın bulunduğu toplam dış alacaklı sayısının 98,000 olduğu dahi (130), ancak yabancı bir uzman çağrılarak saptanabilmiştir. Dövizle ödenecek borçlar artmıştır. 1978-79 yılında alınan istikrar tedbirleri ekonomik bunalımı denetlemekte yetersiz kalmış, önlemlerin marjinal dozlarda uygulanmasının bunalımı frenleyemeyeceği anlaşılmıştır (131).

Kazgan'ın söyleyişi ile "Türkiye, 1980 yılına işte böyle ağır bir ekonomik miras ile" girmiştir (132).

Görüldüğü gibi ithalat güçlükleri ile karşılaşılması ile birlikte, **kriz göstergeleri oluşmuştur**: üretimde kapasite kullanımı azalmış, enflasyon ve stokçuluk körüklenmiş, karaborsa ile birlikte **yokluklar** başgöstermiştir. Mal darlıkları dolayısı ile arz -talep dengesi bozulmuş; kaçak girdi kullanımı, ithal girdi fiyatlarının yükselmesi ve devalüasyonlar, üretim maliyetlerini yükselterek **fiyat artışlarına** neden olmuştur. Parasal gelişmeler üretimden bağımsız olarak gelişmiş, açık finansman yoluna gidilmiştir. Uygulanan vergi politikaları, kamu gelirlerini arttırıcı bir etki yapmamış, faiz ve tasarruf politikaları, sermaye birikimini değil, tüketimi özendirmiştir. Ücret politikaları ise, buna hız kazandırmıştır. Enflasyon ve yokluklar rant ekonomisinin (133), düşük faiz politikası ise gayri resmi kredi piyasasının gelişmesine neden olmuştur.

Ödemeler dengesi açıkları ise, tüm bu yapısal sorunları yansıtmaktadır (134). Sana-yiın ithal girdilere bağımlı ve iç kaynak yerine dış kaynakla beslenen, iç tüketime yönelik yapısı, döviz ve dış kaynak girişinin azalmasına bağlı olarak, ödemeler dengesi açıklarının artmasına neden olmuştur. Para ve kredi, tasarruf ve tüketim politikaları ise ihracatı özendir-memiştir.

(125) Kazgan, s. 296

(126) Boratav (1988), s. 115

(127) Kepenek, s. 182

(128) Kazgan, s. 336

(129) Aynı eser, s. 296

(130) Doğan, s. 143

(131) Bkz. Kazgan, s. 295-296 ve Ekzen (1984); Türel (1984).

(132) Kazgan, s. 296

(133) Keyder (1989), s. 154

(134) Gülalp (1987), s. 61

Tüm bu gelişmeler, tekelleşme olgusuna ve gerek buna karşı, gerekse iç fiyat düzeyinde istikrar sağlamak için izlenen gelişigüzel teşvik ve kredilendirme politikalarına bağlı olarak, 1968'den bu yana imalât sanayiinde istatistiksel bir veri olarak gözüken ⁽¹³⁵⁾ kâr oranlarındaki düşme eğilimini güçlendirmiştir.

İthal ve geri teknoloji ile çalışan ve yüksek patent ücretleri ödeyen özel sanayi kesiminin, girdi fiyatlarındaki yükselmenin yol açtığı maliyet artışlarını, teknoloji değiştirme yolu ile karşılaması ise mümkün olamamıştır ⁽¹³⁶⁾. İthalat gücüğü nedeni ile yaygınlaşan kaçak girdi kullanımı, maliyetleri daha da yukarı çekmiştir. Buna karşılık, örgütlü işçi gücünün yasalarla korunan direnişi nedeni ile, gerçek ücretler enflasyon nedeni ile azalırken, katma değer içindeki payları sabit kalmış, sanayi kesiminin devlete ücretler dolayısı ile ödediği vergiler azaltılamamıştır. Siyasi nedenlerle yüksek taban fiyat uygulamasından vazgeçilememiş, dolayısı ile, yerli girdi fiyatları da düşürülememiştir.

Kriz konjonktürü içinde ⁽¹³⁷⁾ üretime ve dolayısı ile kâr oranlarının belirlenmesi sürecine katılmayan ticari, mali, yasadışı ve gayri resmi sektörlerin artı değerden aldıkları pay, sanayi sermayesi aleyhine yükselmiştir. İthalât güçlükleri nedeni ile oluşan atıl kapasite yüzünden, "üretimeme bunalımı" içine giren sanayi sermayesinin yatırım eğilimleri de kısılmıştır ⁽¹³⁸⁾. Kriz konjonktüründe, sermayenin yeniden dönüştürülememesi, birikimin sürmesini aksatmış ⁽¹³⁹⁾, bu da kâr oranlarındaki düşüşü güçlendirmiştir.

D. Çözüm: 24 Ocak İstikrar Tedbirleri Kararları

Bir önceki başlıkta işaret edildiği üzere, Türkiye'de ithal ikameci sanayileşme modelinin, kendisini yeniden üremeyişine bağlı olarak ortaya çıkan krizin oluşumunu harekete geçiren ve çeşitli iç ve dış, yapısal ve konjonktürel nedenlerden kaynaklanan dış olgu, ödemeler dengesi açığı ile somutlaşan döviz darboğazıdır. Ulusal ekonomilerin uluslararası ekonomiye, mal ve sermaye dolaşımına katılımları ise, ödemeler dengesi aracılığı ile gerçekleşmekte ve düzenlenmektedir ⁽¹⁴⁰⁾: "Ulusal ekonomilerin, dünya ekonomisine eklenme tarzının niteliği, mal ve sermaye akımlarının somutlaştığı ödemeler dengesinde yansımaktadır ⁽¹⁴¹⁾". İşte bu nedenle, "bu dengede kendisini gösteren sorunlar, aynı zamanda ulusal ekonominin uluslararası işbölümünde -mal ve sermaye dolaşımında- sahip olduğu yerden kaynaklanan sorunların bir ürünüdür: Krizin ödemeler dengesi açığı ile ortaya çıkması, ülke ekonomisinin dünya sistemi içindeki yerinin ve işlevinin söz konusu olduğu bir çelişkinin yaşandığını göstermektedir ⁽¹⁴²⁾." Bir diğer ifadeyle, ödemeler dengesi açığı, dünya ekono-

(135) Sönmez (1985), c. 1, s. 41-46

(136) Keyder (1989), s. 136

(137) Gülalp (1980), s. 54

(138) Kepenek, s. 379; Oyan ve Aydın, s. 43

(139) Gülalp (1980), s. 54

(140) Gülalp (1987), s. 60 . Bunun nedeni ulusal paraların varlığıdır.

(141) Aynı eser, s. 61

(142) Keyder (1979), s. 130

mik sistemi içinde geçerli işbölümü çerçevesinde ve İİS. modeli aracılığı ile sürdürülen ilişkilerin ve dolayısı ile, ortak sermaye birikiminin sürmesinin mümkün olmadığını göstermektedir (143).

Kriz, toplumun değişik seçenekler arasında seçim yapmaya zorlandığı bir konjonktürdür (144). Bu seçim -aynı ekonomik sistem içinde kalmaktan yana yapıldığında- bunalım ancak iç ve dış yapıların uyumu çerçevesinde oluşacak bir çözüm ile aşılabilir (145). İMF.yi ulusal ekonomilerin karşılaştığı döviz darboğazı sorununa çözüm bulmada taraf durumuna getiren de budur: kapitalist sistemin "kollektif beyni" durumunda olan İMF.nin (146), bir stratejinin terkedilip diğerinin benimsenmesini zorlaması, onun yalnızca parasal değil, yapısal sorunların çözümüne taraf durumuna girmesi (147), bu çözümün mantığı içinde, olağandır.

Türkiye'de döviz darboğazı ile somutlaşan kriz, çeşitli iç ve dış nedenlere bağlı olarak, kâr oranlarının düşme eğilimi içinde bulunduğu bir dönemde ortaya çıkmış; kriz konjonktürü içinde, daha önce işaret edilen gelişmeler, buna ivme kazandırmıştır. Dolayısı ile, krizin kâr oranlarındaki düşmeden kaynaklandığını ileri süren görüşte gerçek payı bulunduğu söylenebilir. Krize karşı öngörülen ve şimdi ele alınacak çözümün, kârları yükseltmeye yönelik önlemleri içermesi (148), krizin nedeni konusundaki bu önermeyi doğrulamaktadır.

24 Ocak 1980 tarihli kararlar ile uygulamaya konulan ve diğer önlemlerle gelişen istikrar tedbirleri programı ile (149) bu söylenenlere uygun olarak çifte amaç güdüldüğü görülmektedir. Bunların ilki, yüksek enflasyon, ödemeler dengesi açığı ve yokluklarda kendisini gösteren krize çözüm getirerek ekonominin kısa dönemli dengesini yeniden kurmaktır. İkincisi ise, ek önlemlerle birlikte, Türk ekonomisinin yeniden yapılandırılması yolu ile, dünya ekonomisi ile eklemlenme biçiminin değiştirilmesidir. Bu açıdan, 24 Ocak Kararlarının yalnızca bir istikrar programı değil, bir yapısal dönüşüm ve uyum programı niteliği taşıdığı belirtilmiştir (150).

1. İstikrar Tedbirleri Paketi olarak, 24 Ocak Kararları

Programın ilk boyutu ile ilgili önlemlerden, enflasyon hızının düşürülmesi için uygulanması öngörülenlerin ilki, sınırlayıcı gelir politikaları ile iç talebin, geniş halk kitlelerinin alım gücünün azaltılmasıdır. Bu nedenle, maaş ve ücret düzeyi düşük tutulacak, tarım kesimi giderleri ise, sübvansiyonların kaldırılması ve düşük taban fiyat politikası uygulanması ile, sınırlanacaktır.

Vergi yükünün, dolaysız vergilerden dolaylı vergilere kaydırılması -tüketimin vergi-

(143) Gülalp (1987), s. 59

(144) Keyder (1979), s. 130

(145) Gülalp (1987), s. 60

(146) Aynı eser, s. 35

(147) Aynı eser, s. 61

(148) Keyder (1984), s. 43

(149) 24 Ocak Kararları için bkz. Sönmez (1985), c. 1, s. 54 vd. Kararların oluşum süreci için bkz. Ulagay ve Çölaşan.

(150) Boratav (1989), s. 122

lendirilmesine yönelinmesi-; KİT açıklarının, açık finansman yolu ile genel (devlet) bütçesinden karşılanmasına son verilmesi ve KİT ürünlerine zam yapılması, zaman içinde özelleştirilmesi; kamu yatırım ve harcamalarının sıkı para ve kredi politikaları ile azaltılması (151); tedavüldeki para miktarının ve para arzının sınırlanması; yüksek faiz politikası ile tasarrufların teşvik edilmesi, aynı amaca yönelik önlemlerdir. Devalüasyonlarında, iç fiyatları yükseltici etkisi dolayısı ile, tüketimi frenlemesi beklenmektedir.

Fiyat kontrollerinin yarattığı yokluklardan kaynaklandığı ileri sürülen sun'i fiyat artışlarının, kontrollerin kaldırılması ile engellenmesi; düşük ücret/düşük girdi fiyatları ile maliyetlerin düşürülmesi ve dolayısı ile, fiyatlar genel düzeyinin düşmesi, programın diğer iki beklentisidir. Ödemeler dengesi açığının giderilmesi ile birlikte, ithal girdi kullanımını yeniden mümkün olacağından, yüksek fiyatlı kaçak girdi kullanımından kaynaklanan yüksek maliyetler ve dolayısı ile fiyatlar düşecektir. İthalatın serbestleşmesi nedeni ile oluşacak rekabetin de fiyat artışlarının engellenmesine ve yoklukların giderilmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Ödemeler dengesi açığı sorununun çözümü için ise, ihracat ve özellikle döviz kazandırıcı sektörler öncelik verilmesi öngörülmektedir. İhracatın teşviki, doğrudan (vergi iadesi, teşvik, ucuz kredi vb.) teşviklerin yanısıra, kambiyo politikaları ile de sağlanacaktır. Gerçekçi kurlar, döviz pahalı hale getirip, ihracatı çekici kılarken, aynı zamanda yurda döviz girişi de teşvik edilmiş olacaktır. Devalüasyonlar ile bir yandan Türk ihraç malları fiyatları düşecek ve dış talep artacak, öte yandan, döviz fiyatlarının yükselmesi ithalatı pahalılaştıracığından, ithalat talebi frenlenecek, yerli girdiye dayalı üretim teşvik edilmiş olacaktır. Dolayısı ile, döviz talebi azalacaktır.

Anti-enflasyonist politikalar iç pazarı daraltacağından, üretici dış pazarlarda mal satarak döviz kazanmaya zorlanacaktır. İthal kotaları ve koruyucu önlemlerin kalkması -ithalatın liberalleşmesi- da aynı amaca hizmet edecektir. Türk firmaları, iç ve dış pazarlarda rekabete zorlanacak, kaynaklarını daha etkin kullanmaya ve dış pazarlarda rekabet şansı olacak nitelikte kaliteli mal üretmeye mecbur kalacaklardır. Yerli ürünlere dış pazarlarda rekabet şansı sağlayacak ana etken ise, ücret ve yerli hammadde fiyatlarını sınırlayıcı ve dolayısı ile, maliyetleri düşürücü politikalar olacaktır.

Ucuz maliyetler, yüksek faiz politikası, yabancı yatırımların teşviki ve özelleştirmeler, yabancı sermaye girişini hızlandıracak; ödemeler dengesi açığı ve enflasyonu önlemek için alınan tedbirlerle Türkiye, dış borç ödeyebilecek duruma geleceğinden, kredi itibarı yükselecek, bu da yeni dış borç bulmasına imkan verecektir.

Enflasyonun aşağı çekilmesi ile kaynakların spekülâtif faaliyetlere değil, üretken alanlara gitmesi sağlanacak; ödemeler dengesi açığının giderilmesi ile birlikte, piyasalarda kıtlığı çekilen ham ve mamul madde ithalinin mümkün hale gelmesi, ithal girdilerle çalışan sanayi kesimindeki atıl kapasiteyi harekete geçirecek ve dolayısı ile, üretim artışı sağlanacaktır. İthalat darboğazının giderilmesi ve fiyat kontrollerinin kaldırılması ile piyasa normal işleyişine kavuşacak; yüksek faiz politikası stokları eritmeye zorlayacak, böylelikle stokçuluktan kaynaklanan yokluklar da giderilecektir.

(151) Bkz. Kepenek, s. 387-404.

2. Yapısal Değişim Programı Olarak 24 Ocak Kararları

İstikrar tedbirleri programı aracılığı ile ve zaman içinde büyük ölçüde kendiliğinden gerçekleşeceğine inanılan (152) yapısal değişimin hedefi, fiyat sistemi aracılığı ile iç yapıyı dünya pazarından gelen etkilere açmak ve bu yolla, uluslararası mal, hizmet ve sermaye hareketleri ile bütünleşerek, ekonominin bu etkilere göre şekillenmesini sağlamak; ekonominin, dışa açıklık tarz ve derecesini farklılaştıran ve arttıran bu önlemler ile, uluslararası işbölümünde uygun görülen alanlarda yeniden yapılanarak, Türk ekonomisinin dünya ekonomisi ile eklemlenme biçimini değiştirmektir.

Fiyatların dünya ölçeğinde serbestçe oluşması ile, ulusal ve uluslararası kaynakların en etkin biçimde dağılması; tam rekabet koşullarında ülkelerin üretim faktörleri itibarı ile karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları malların üretiminde uzmanlaşarak, kaynaklarını rasyonel kullanmaya zorlanması; her ülkenin büyümesi ve dış ticaretten maksimum yarar sağlaması beklenmektedir (153).

Gelişmesi engellenmiş ülkeler ve bu arada Türkiye, emek bolluğu ve sermaye kıtlığı ile tanımlanır (154). Dolayısı ile ekonomi dışa açıldığında Türkiye'nin uluslararası işbölümünde yoğunlaşacağı sektörler değişecek ve karşılıklı üstünlükler kuramına göre, üretimini sermaye yoğun ve yüksek teknoloji gerektiren yatırım ve ara malları üretiminde değil, emek yoğun sektörlerde yoğunlaştıracaktır (155). Bu yolla ülkeye sermaye girişi hızlanacağından, sermaye kıtlığı da giderilecektir.

Yüksek faiz politikası ile, yatırımların daha az sermaye, daha yoğun emek kullanan sektörlerde yapılması sağlanacaktır (156). Kalkınmada sektör tercihi ise, yerli girdi kullanan, düşük maliyetle üretim yapan döviz kazandırıcı sektörlerden yana olacaktır.

Görüldüğü üzere, "ihracata dönük büyüme stratejisinin temel ögesi, büyüme için gerekli dürtünün iç talepten çok dış talepten, mal ve hizmet ihracından geldiği bir iktisadi yapıdır" (157). Bu, ekonominin dışa açılması yolu ile, uluslararası talebe göre yönlendirilmesi ve biçimlenmesi anlamına gelir.

Ekonominin dünya fiyatları ölçeğinde ve bu pazarlardan gelen talep doğrultusunda çalışabilmesi için ise, piyasalara devlet müdahalesinin giderilmesi, piyasa ekonomisine otonomi kazandırılması gereklidir. Ekonomide yatırım getirisi bakımından ekonomik olmadığı varsayılan etkin ve geniş bir kamu sektörünün bulunması ve devletin fiyat kontrolü yapması, piyasa ekonomisinin serbestçe işleyişine engel olduğundan, kamu kesiminin daraltılması (158) ve özel girişime dayalı bir piyasa ekonomisinin kurularak, merkezden alınan idari kararların yerini devlet müdahalesinden arındırılmış piyasa güçlerine bırakması öngörülmektedir (159). Bu yapıda devlete düşen görev, ekonomiyi parasal önlemlerle düzenleyerek, serbestçe işleyişini ve dengesini sağlamaktır.

(152) Oyan, s. 52

(153) Kazgan, s. 43-46

(154) Aynı eser, s. 46

(155) Sönmez (1986) c. 2, s. 93 - 98

(156) Oyan ve Aydın, s. 43

(157) Kazgan, s. 85 vd.

(158) Berksoy (1982), s. 170

(159) Kazgan, s. 334

Bu politikanın ilk sonucu, etkin büyüklük ve yapıda olmayan ve dolayısı ile, sermaye stok yenileme artış hızına ayak uyduramayan, dış pazarlarda rekabet şansı bulunmayan firmaların el değiştirmesi ya da tasfiye edilerek üretim süreci dışına çıkartılması olacaktır. Etkin kaynak dağılımının anlamı budur. Bu, firma ya da sektör bazında gerçekleşecektir (160). Bunun bir anlamı da sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması, kısaca tekelleşmenin teşvikidir (161). Yöntemleri ise özendirme ve zorlama olacaktır (deflasyonist politikalar, ithalatta liberasyon, vergi, yüksek faiz, sıkı para politikası vb.). KİT.lerinin ithalatın serbestleşmesi dolayısı ile rekabete zorlanması, kamu harcamalarının sınırlanması ile faaliyetlerinin azaltılması ya da özelleştirme yolu ile tasfiye edilmesi söz konusudur (162). Bu yolla yatırımların öngörülen modele uygun olarak yönlendirilmesi; yabancılaştırılması ile de ekonominin ana sektörlerinin uluslararası sermaye tarafından denetlenmesi mümkün olacaktır.

KİT. operasyonu ve fiyatların serbest bırakılması ile birlikte ikili fiyat sistemi (resmi ve karaborsa) kalkacak, ticaret kesimine ve yokluklarla beslenen "karaborsa sektörüne" giden rantlara el konulacaktır. İthalatın liberalleşmesi, ticaret kesiminin zararını kısmen telâfi edecektir. Yüksek faiz politikası ile gayri resmi kredi piyasasına giden fonların ve rantların resmi piyasalara dönmesi sağlanacaktır (163). Bu yolla, kâr oranlarının oluşumuna katılmayan rantların, üretime geri dönmesi de mümkün olacaktır. Gerçekçi kur politikası ise, dış ticaret rantlarına son verecektir.

Düşük ücret ve taban fiyat politikası ile maliyetler doğrudan ve sanayi kesiminin ücretler aracılığı ile ödediği vergilerin azalması ile, dolaylı olarak düşürülecektir (164). Vergi yükünün sanayi kesimi lehine yeniden düzenlenmesi (165), kamu kesiminin daraltılması ve kamu harcamalarının azaltılması ile serbest kalan kaynaklar, özel kesime aktarılacaktır.

Yüksek faiz ve iç borçlanma ile mali sermayeye gidecek rantlar korunurken, ithalatın liberalleşmesinin sanayi kesimine verebileceği zarar, bu sektörlerin mali sermaye ile bütünlük içinde gelişmesi nedeni ile kısmî olacaktır.

Sürdürülecek sübvansiyonlar ise (166), üretici sermayenin dolaylı maliyetlerini azaltmaya elverişli olanlardır. Bunlar arasında bulunan gübre sübvansiyonları, büyük toprak sahiplerine -ayrıca- yarayacaktır.

Yüksek kur politikası ile dolaylı, vergi iadesi ve teşviklerle de doğrudan doğruya, olmak üzere, ihracata yönelecek sanayi ve tarım kesimine çıplak gelir transferi (167) yapılacaktır. Görüldüğü üzere tüm bu önlemler özel kesim lehinedir.

İhracata dönük büyüme stratejisinin öngördüğü yapısal dönüşümün gerçekleşmesi ile sağlanacak döviz girişi ile, üretememe bunalımı içine girerek yatırım eğilimleri kısılan ve

(160) Sönmez (1986), c. 2, s. 98 - 128

(161) Türkiye'de tekelleşme için bkz. Sönmez (1987) ve Aker.

(162) Sönmez (1985), c. 1, s. 81 - 85

(163) Oyan ve Aydın, s. 43; Sönmez (1985), c. 1, s. 78 vd.

(164) Oyan ve Aydın, s. 44. Genel olarak yüksek faiz politikasının etkileri için bkz. Oyan, s. 55

(165) Sönmez (1986), c. 2, s. 325; Oyan, s. 38 - 40

(166) Sönmez (1985), c.1, s. 62

(167) Pamuk (1987/2), s. 166

dolayısı ile elinde âtıl fonlar biriken sanayi sektörü, artı değerini yeniden dönüştürülmesini engelleyen koşulların (enflasyon, ödemeler dengesi açığı) da ortadan kaldırılması ile, sermayesini yeniden değerlendirmeye başlayacak, yasalarla korunan birikim süreci yeniden işleyecektir. Böylelikle, yüksek ücret ve girdi (hammadde, petrol) fiyatlarının ve örgütlü işçi gücünün taleplerine direnemeyişinin yol açtığı maliyet artışlarını, ithal ve geri teknoloji ile çalıştığı için teknoloji değişikliği yaparak karşılayamayan, kriz konjonktürü içinde ise üretim dışı kesimlerin artıktan aldığı payı arttırmasına engel olamayan ve dolayısı ile kârları azalan sanayi sektöründe, 1968'den beri istatikselsel bir veri olarak kendisini gösteren kâr oranlarındaki düşme eğilimi frenlenecektir (168). Bunun yatırımları uyarması beklenmektedir.

Modelin öbür yüzünde, ekonomide (üretim ve tüketimde) daralma ve düşük düzeyde bir denge kurulması söz konusudur (169). Bu, büyüme hızının ve dolayısı ile milli gelirin düşmesi; ithalatta liberalleşme, dış girdiye dayanarak üretim yapan firmaların ve kamu kesiminin tasfiye edilmesi ya da üretimi daraltması dolayısı ile işsizlik; düşük ücret-taban fiyat politikası, KİT. zamları ve kamu harcamalarının sınırlanması dolayısı ile, gerçek ve sosyal ücretlerde azalma, kısaca geniş halk kitlelerinin refah düzeyinin gerilemesi; sanayi ücretleri dolayısı ile ödediği verginin kamu gelirlerinde neden olduğun azalmanın, tüketimin vergilendirilmesi yolu ile telâfi edilmesi demektir.

İhracatı arttırmak için uygulanan gerçekçi döviz kurunun beklenen amacı sağlaması ise, TL. fiyatının iç fiyat artışından fazla düşürülmesine bağlıdır (170). Bir diğer ifadeyle, devalüasyonun sabit gelirliler aleyhine işleyerek, gelir dağılımını bu sınıflar aleyhine bozması söz konusudur. Piyasa mekanizmasına otonomi kazandırılması ise, gelir dağılımının serbest bırakılması anlamına gelir. Tüm bu politikaların gelir dağılımını bozucu etkileri nedeni ile lüks tüketimi arttırması, üretim yapısının ve ithalatın bu yönde değişmesine yol açması mümkündür.

Türkiye ve benzeri gelişmesi engellenmiş çevre ülkelerde, ihracata dönük büyüme stratejisinin uygulanması ile, krizle birlikte ithalat kapasitesi azalan çevre ülkelerinin dünya ticaretinde 1970'lerden itibaren yol açtıkları gerileme yüzünden, gelişmiş ülkelerin büyüme hızında oluşan düşüş frenlenecek; bu ülkelerdeki işsizlik azalacaktır. İthalatın liberalleşmesi ile, çevre ülkelerinin gelişmiş ülkelere yaptıkları ithalata konulan yasaklar da kalkacaktır. Piyasa mekanizmasına otonomi kazandırılması ile mali sermaye ile birlikte üretici sermaye, üretimi dünya çapında örgütleme gücüne kavuşacak, sermayenin hareketliliği yükselecek; çevre ülkelere ekonomilerine çeki düzen vermek, öngörülen model doğrultusunda kullanılmak kaydı ile ve geri ödenmesi İMF. onayı ve denetimi ile güvence altına alınan sermaye ihracı ile, kriz sırasında gelişmiş ülkelerin ellerinde biriken atıl fonlar yeniden üretime kazandırılarak, dünya ticareti ve üretimi canlandırılacaktır. Değişmeyen sermayenin bir kısmı değersizleştirilerek kâr oranlarının eşitlenmesi süreci dışına itilecek; çevre ülkeler sermaye/hâsıla oranları düşük mal üretecek, ya da çevreyi kirletecek sektörler bu ülkelere aktarılacaktır. Bu yolla yüksek teknolojiye dayalı üretim de sürdürülebilecektir (171)

(168) Sönmez (1985), cilt 1, s. 41 - 46

(169) Erdost (1982/2), s. 111

(170) Doğan, s. 84; Kepenek, s. 393

(171) Keyder (1987), s. 184 - 188. Bu hususta özellikle bkz. Erdost (1982/2)

Gelişmiş ülke işçilerinin kendilerini yeniden üretmeleri için gerekli tüketim ve düşük fiyatlı ücret malları, geri bıraktırmış ülkelerden sağlanarak, gerçek (ortalama) ücret düzeyi düşürülebilecek ve dolayısı ile, bu ülkelerdeki örgütlü işçi gücünün kriz sırasında ücretlerin düşürülmesine direnişi yüzünden azaltılamayan maliyetlerin (172) de düşürülmesi sağlanacaktır. Sermaye birikiminin sürmesini sağlayacak tüm bu gelişmeler, kriz konjonktüründe çeşitli nedenlerle hızlanan kâr oranlarındaki düşme eğilimini frenleyecektir.

II. Krizin 1982 Anayasasının Biçimlenişine Etkileri

Bir önceki başlık altında görüldüğü üzere, 1970'lerin başında, ulusal ve uluslararası planlarda kendisini gösteren ve konjonktürel etkenlerin katkısı ile hızlanan kâr oranlarındaki düşüşe bağlı olarak ortaya çıkan kriz, iç ve dış yapıların uyumu çerçevesinde belirlenen yeni bir birikim modelinin benimsenmesi ile sonuçlanmıştır. Bu çözümün benimsenmesini zorlayan iç siyasi neden iktidar partisinin uluslararası kapitalist sistem içinde kalmaktan yana oluşudur: Propagandası yapılan "alternatifsizlik" mit'i bu tercihle bağlantılıdır. **Ekonomik neden** ise, Türk ekonomisinin içinde bulunduğu ağır kriz koşullarıdır: Türk ekonomisinin karşılaştığı darboğazları aşabilmesi, hemen ve yeniden borç alabilecek duruma gelmesine, bu da mevcut borcun düzenli biçimde geri ödenebilmesine bağlıdır. Dış borç alabilmenin tartışmasız önkoşulu ise, uluslararası sermaye kurumlarının onayıdır. Bu onayın alınabilmesi, Türkiye'nin, başta döviz darboğazı olmak üzere, sorunlarını çözeceği öne sürülen ekonomik modeli benimsemesine bağlanmıştır (173). Bu model ise, Türk ekonomisinin uluslararası ekonomik sistemle eklemlenme tarzının değiştirilmesi için ihracata dönük büyüme stratejisinin benimsenmesini gerekli kılmaktadır. Modelin öngördüğü ortak birikim süreci, aynı zamanda Türk ekonomisinin uluslararası ekonomik sistem içinde uluslararası üretici sermayenin kendisi için öngördüğü rolü ve dolayısı ile işlevi ifa edebilmesini zorlama gücü vermektedir. Modelin işleyişi bu gücü arttıracaktır (174).

Ne var ki, bu yapısal değişimi zorlayan uluslararası üretici güçlerin ve mali sermaye temsilcilerinin, ekonomik plânda, üretimi dünya ölçeğinde örgütlenme ve düzenleme gücüne ulaşmış olmalarına karşılık (175), **üretim güçleri ulusal plânlarda** (176) ve **siyasi -hukuki çerçeveler içinde örgütlenmişlerdir**. Bir diğer ifade ile, uluslararası üretici ve mali sermaye **henüz** uluslararası bir siyasi-hukuki yapı, uluslararası bir sistem kurabilmiş değildir.

Bu olgu, mal ve sermayenin serbest dolaşımı ile üretim güçlerini dünya ölçeğinde bütünleştirmeyi öngören uluslararası kapitalist sistemin, bu hedefin ulusal plânlarda gerçekleşmesini sağlayacak siyasi-hukuki yapılar oluşturmasını gerekli kılmaktadır. Bir diğer anlatımla, üretim faktörlerinin serbest dolaşımı aracılığı ile kapitalist dünya ekonomisi ile

(172) Keyder (1984), s. 45

(173) Kredi alabilme global plândaki bu yerin ve önerilen stratejinin kabulüne bağlıdır. Kalkınmada dış kaynak kullanımını öngören sistemlerin ortak yazgısı, kalkınma plân ve hedeflerinin kredi mekanizmasıyla yönlendirilmesidir (Türkcan, 1982/2, s. 89; Berksoy, 1982, s. 168 vd.)

(174) Çünkü bu model öngördüğü uzmanlaşma tarzı ile, ekonomiyi alıcı egemenliğine sokar.

(175) Keyder (1984), s. 50

(176) Keyder (1979), s. 42 - 46.

bütünleşmesi uygun görülen gelişmesi engellenmiş ülkelerdeki üretim güçlerinin, uluslararası ekonomik sistemle bütünleşmesini sağlayacak üretim ilişkileri, ulusal siyasi-hukuki sistemler aracılığı ile kurulmakta ve düzenlenmekte, **Anayasalar aracılığı ile hukukileştirilmektedir**: Anayasalar "siyasi", bir diğer ifadeyle, toplumsal değerlerin üretim ve dağıtımını düzenleyen ve siyasi otorite tarafından yönlendirilebilen güçlerin kullanımı tehdidinin güvencesi altında olan ilişkileri, öngördükleri amaçlar doğrultusunda sürekli kılmayı hedef alan hukuki belgelerdir.

Şimdi ele alınacak özellikleri ile 1982 T.C. Anayasası da bu nitelikte ve bu gereksinime cevap veren siyasi-hukuki çerçeve örneklerinden biridir.

A. 1982 Anayasasının Temel Özellikleri

1982 AY.nın belirgin özelliklerinden ilki ⁽¹⁷⁷⁾, çeşitli devlet organlarınca alınacak kararları ve uygulanacak politikaları yönlendirecek ilkelerin AY.'da saptanmış oluşudur. Ancak bu tercih, bir diğer ifade ile, ideolojik yapının, bireylerin, toplum örgütlerinin ve devlet organlarının katılımı ile oluşacak tartışma ortamı **içinde** ve yapılacak tartışmalar **sonunda** oluşması yerine, doğrudan doğruya Anayasa ile saptanması, 1982 Anayasasına özgü değildir. Özellikle 1937'den itibaren, Türk Anayasalandırma sürecine güçlenerek hâkim olmuş bir eğilimin tezahürlerinden biridir. 1982 Anayasasına **özgü** olan, Anayasa ideolojisinin anlam ve gereklerinin somutlaştırılması, korunması ve bunların içinde belirleneceği ortamın özellikleridir.

Anayasa ideolojisinin **somutlaştırılması**, yönetim ve denetim organlarını hedef olan kurallar aracılığı ile sağlanıyor. Bu da, düzenleme ya da yorum esas ve yasakları ihdası, devlete yüklenen iktisadi ve sosyal ödevlerin, korunması gerekli kişi, grup ve varlıkların, desteklenmesi gereken ekonomik faaliyetlerin, iktisadi ve sosyal hayatın düzenine ilişkin esasların, sosyo-ekonomik politika ve hedefler haline getirilerek Anayasa'da saptanması ile gerçekleştiriliyor.

Anayasa ideolojisinin toplum temsilcilerine karşı **korunması**, Anayasa değişikliklerinin güçleştirilmesi, bazı ilkeler bakımından tümüyle yasaklanması ile **doğrudan**; yönetim örgütü içinde yer alan kurumların, söz konusu ideolojiyi korumak ya da üzerinde konsensus üretmekle görevlendirilmesi sureti ile toplumda yaygınlaştırılması, bu ideolojinin sorgulanması ve alternatif ideolojilerin üretilmesini engellemeye yönelik düzenlemelerin benimsenmesi ile de, **dolaylı** olarak gerçekleştiriliyor.

Bu dolaylı koruma yöntemlerinin özellikle vurgulanması gereken aracı ise, Anayasanın düşünce açıklama haklarına ilişkin düzenleme ve sınırlama rejimidir. 1982 Anayasası, düzenin ideolojik dokusunu biçimlendiren ilkeleri, sembolleri vb.ni, tüm düşünce açıklama haklarına içkin (Anayasal) sınırlar olarak yansıtan ve / veya kanunkoyucunun söz konusu ilkelerden -Anayasa çerçevesinde biçimlenebilen siyasi anlayış ve görüşü doğrultusunda- düşünce açıklama haklarının düzenlenme ve sınırlanmasında yararlanmasına imkân veren; sınırlama yetkisinin sınırlarını öngördüğü istisnalarla genişleterek, yorum esas ve yasakları

(177) 1982 AY.sı ile ilgili tüm bu hususlarda ayrıntılı ve gerekçeli bilgi bkz. Evcimen (s. 80 - 154) ve orada zikredilen kaynaklar.

ihdas ederek, norm denetimi yapan yargı organlarının içerik denetimini daraltan; genel sınırlama sınırı olarak, mutlak değil, nisbi kavramsal güvenceleri benimseyen (178); devlete bu haklar bakımından yüklenen ödevleri, hakları koruyucu hükümleri, özgürlüklerin kurumsal güvencelerini artırırken, açıklanmasına izin verdiği düşünceleri Anayasa ideolojisi ile sınırlayan; bu görevleri ve güvencelerin içerdiği korumayı daraltan; çeşitli bakımlardan etkileri daha güçlü olabilecek düşünce açıklama biçimlerini ise, **daha da** fazla sınırlayan bir Anayasa.

Anayasa ideolojisinin anlam ve gereklerinin içinde belirlendiği ortamın özelliklerinin ilki, bu ortamın biçimleniş ve işleyişine, bireylerin ve toplum örgütlerinin etkin katılımının sınırlanması ve devlet adına, yürütme organının gözetim ve denetimi altına alınması. İkincisi, bu ortamın biçimlenişine yine yürütme organının Anayasa çerçevesinde kullanabildiği çeşitli yetkileri ile egemen kılınmasıdır. Üçüncüsü ise, diğer devlet organ ve kurumlarının, bu sürece etkin ve özerk katılımının, çeşitli düzenlemelerle zayıflatılmasıdır.

1982 Anayasasının ikinci belirgin özelliği, yönetim mekanizması içinde yürütme organının yetki alanının, yasama ve yargı organları aleyhine genişletilerek ve üzerindeki siyasi/yargısal denetimin zayıflatılarak etkinliğinin artırılması ve bu yolla tekçi, tek eğilimli ve merkeziyetçi bir yönetim yapısı oluşturmayı hedeflemesidir.

Anayasanın bir diğer özelliği, Anayasanın yapılışından başlayarak kendisini gösteren ve içerdiği düzenlemelerle doğrulanan bir toplumsal olgu ile ilgili. Bu olgu, Türk toplumunda siyasi konsensus eksikliğidir. 1982 Anayasası bunun yaratacağı sakıncaları bertaraf etmek için, çoğunluk oluşumunu ve çeşitli konularda karar almayı zorlayıcı düzenlemelere yer vermiştir. Bir diğer ifade ile, bazı kararların alınamayışının ya da sürekli tartışılmasının yaratacağı belirsizliğin Anayasal düzenleme yolu ile aşılmaya çalışılması, 1982 AY.nın kayda değer özellikleri arasındadır.

Olağandışı yönetim rejimlerinin uygulama alanının genişletilerek bir ikinci (179) ya da yedek Anayasal rejim haline getirilmesi ve ordunun bir yandan yönetimde söz ve pay sahibi olurken, öte yandan başta yargı organı olmak üzere, sivil siyasi otoritelerin nüfuz alanı dışına çıkartılarak "özerkleşmesi", vurgulanması gereken iki diğer özellik olarak gözükmektedir (180).

(178) Sağlam ve Soysal, s. 47

(179) Özay, İl Han, s. 117, dipnot 208.

(180) Bu genel özelliklerin yanısıra, 1982 AY.nın ekonomik hayatla ilgili (ve tüm devlet organlarını bağlayan) özel düzenlemeleri, yeni ekonomik modelin felsefesini ve gereklerini yansıtmaktadır. Anayasada, devlet "piyasaların" sağlıklı ve düzenli işlemesini sağlayıcı ve geliştirici tedbirleri almakla görevlendirilmiştir (m. 167/f.1). Devlet artık kişi hürriyetlerini sınırlayıcı engelleri kaldırmak ve kişinin gelişmesi için gerekli şartları hazırlamakla değil "hazırlamaya çalışmakla" görevlidir (m.5). 1961 Anayasasına göre nisbilen bu görevin iki genel sınırından biri de, "ekonomik istikrar"dır (m.65). Mülkiyet sosyal bir hak olmaktan çıkartılarak "kişi hakkı" haline getirilmiş (m.35); teşebbüs hürriyeti ise devletleştirme ile ilgili maddede (m.47), kamu yararı bakımından "zorunlu bulunma" ve "gerçek karşılık" esaslarının benimsenmesi ile ayrıca korunmuştur. Planların, "milli tasarruf", "fiyatlarda istikrar", "dış ödemeler dengesinin sağlanması", "kaynakların verimli şekilde kullanılması" esaslarını gözetmesi benimsenmiştir (m.166). "Ülkenin ekonomik durumu", asgari ücretin tesbitinde gözönünde bulundurulacak kriterlerden biri haline gelmiş (m.55/f.2), yine ilk kez bir temel hürriyetin -seyahat hürriyetinin- sınırlanmasında kullanılabilen bir sebep olarak kabul edilmiştir (m. 23/5) "Ekonomik bunalım" olağanüstü hal ilânı gerektiren sebeplerden biridir (m. 119). Sermaye-emek ilişkilerinde, iki güç arasında denklik kabul edilmiş (m.54); devlet "çalışma barışını" korumakla ayrıca görevlendirilmiştir (m.45/f.3). Grev hakkı, toplu iş sözleşmesi sırasında uyuşmazlık çıkması hali ile sınırlanmış; grev dolayısı ile üretim düşüşlerinin ortaya çıkmasını güçleştirici hükümlere yer verilmiş (m.54/f. 9), "siyasi amaçlı" grev ve lokavt bir diğer ifade ile, grev ve lokavt haklarının, değerlerin üretim ve dağıtımını düzenleyen siyasi sistemi doğrudan etkilemek amacı ile kullanılması, açıkça yasaklanmıştır (f.8).

B. Krize Karşı öngörülen Çözüm'ün 1982 Anayasasının Biçimlenişine Etkileri

Anayasalar siyasi ilişkileri düzenlerken, çeşitli siyasi rejim tercihlerine karşı yanlı ya da yansız davranabilirler: Siyasi rejim tercihleri de dahil olmak üzere, her türlü toplumsal (siyasi, ekonomik, sosyal) tercihin içinde üretileceği teknik yapıyı hukukileştirmekle yetinebilirler (liberal tip) ya da bu tercihleri (ideolojik yapıyı) veya / ve gereklerini bizzat saptayabilirler (anti-liberal tip).

1982 AY.sında devlet ideolojisinin Anayasada saptanması, korunması ve yaygınlaştırılması için önlemler alınması, Anayasal sistem plânında tercihin anti-liberal bir rejimden yana kullanıldığını göstermektedir. Tercihlerin oluşturulması, ifade edilmesi, tartışılması, denetlenmesi ve değiştirilmesinin araçları olan, bireysel veya toplu ve/veya örgütlü olarak kullanılabilen düşünce açıklama haklarının tek yönlü- Anayasal sistemin içeriğinin aynen ve yeniden üretilmesinin araçları-olarak düzenlenmesi ise ⁽¹⁸¹⁾ Anayasanın bu anti-liberal özelliğini güçlendirmektedir.

1982 AY.da tercihin bu yönde kullanılmasının ilk sonucu, siyasi-ekonomik tercihlerin içinde üretileceği siyasal-Anayasal rejimin ve bunun gereklerinin siyasi tartışma alanı dışına itilmesi olmuştur. 80'li yılların popüler terminolojisi ile, "de-politizasyon"un anlamlarından ilki budur: Kendisi bir siyasi tercih olan siyasal-Anayasal sistemin politikadan arındırılması. İkinci sonucu ise, sistem uygulamalarının sorgulanması ve alternatiflerinin üretilmesinin güçleştirilmesi veya engellenmesidir. "De-politize" edilen ikinci konu da budur: Siyasi bir tercih olduğu örtbas edilmeye çalışılan ekonomik modeldir. Çünkü istikrar tedbirleri programı-gözardı edilmeye çalışılsa da- yalnızca ekonomik değil, siyasi ilişkileri düzenlemesi itibarı ile, aynı zamanda siyasi bir tercihtir: Bu program, **toplumsal değerlerden biri olarak, hangi ekonomik değerlerin, kim tarafından, nasıl, ne zaman ve niçin üretileceği ve yine kim tarafından kime, nasıl, ne zaman ve niçin dağıtılacağı** hususunda belirgin bir tavrı, bir tercihi yansıtmaktadır. Rejimin anti-liberal bir özellik taşıması, Anayasa Vâzının, ekonomik modelin işlerliği ve sürekliliği için kendince uygun görerek ihdas ettiği Anayasal rejim kadar, bu ekonomik içerikli siyasi tercihin ve uygulamalarının sorgulanmasını, değiştirilmesini ve alternatiflerinin üretilmesini güçleştirir; ve ekonomi-politika ilişkisinin kopartılmaya çalışıldığını gösterir ⁽¹⁸²⁾.

Türkiye'de kriz ve kriz konjonktürü içinde geliştirilen çözüm ile gerekleri ise, Anayasanın tercihini anti-liberal seçenektan yana kullanmasını zorlayan özelliklere sahiptir. Şöyleki:

Sermaye ve teknoloji itibarı ile gelişmesi engellenmiş ülkeler, uluslararası ekonomik sistemin oluşumuna, örgütlenişine ve işleyişini biçimlendirmeye gelişmiş ülkelerle eşit

(181) Bu düzenleme, zorunlu olmamakla birlikte, tutarsız değildir. Çünkü siyasal tercihlerin Anayasada saptandığı ve somutlaştırıldığı -zaten var olduğu- bir sistemde, tercihlerin veya alternatiflerinin oluşturulmasına, ifade edilmesine vb. yönelik araçların özgürce kullanılması gereksiz sayılabilir. 1982 AY.da sayılmıştır.

(182) Bu tavrın "sorunları teknik platforma çekme, meşruiyet tartışmalarını engelleme ve resmi gündem dışı tepkileri yasaklamaya yaradığı" hususunda bkz. Keyder (1987), s. 194.

ağırlıkta ve eşit koşullarda katılma imkânına ve gücüne sahip olmadıkları gibi, sistemin işleyişini de eşit biçimde etkileyemez, onu yönlendiremezler. Halihazırdaki gelişme düzeyleri ile bu ekonomiler, dünya ekonomisine ancak "eklemlenebilirler": Dünya sistemi içinde, gelişmiş ülkelerce belirlenen ve bu nedenle hiyerşik bir özellik taşıyan ekonomik model ve yapılar içinde, modelin gereklerini yerine getirmeye elverişli büyüme stratejilerini benimseyebilir, model hedefleri doğrultusunda kendileri için saptanan rolü ifa edebilirler (183).

Uluslararası plânda üretim faktörlerinin serbest dolaşımı aracılığı ile üretici güçleri dünya ölçeğinde bütünleştirmeyi öngören "liberal" bir ekonomik sistemin, gelişmesi engellenmiş ülkelerde ve ulusal planlarda, dışa açık liberal ekonomik modellerin benimsenmesini önermesi, bu olguyla ilgilidir. Uluslararası liberalizm, ekonomik plânda hiyerarşinin sürdürülmesini sağlar: Eşit olmayanların herhangi bir toplumsal sistem ve yapı içinde eşit koşullarda yer alması, eşitsizliklere neden olur ya da varolanı güçlendirir. Bu, liberal siyaset teorisinde bilinen ve sakıncaları giderilmeye çalışılan eski bir gerçektir (184).

Uluslararası liberalizmin gelişmesi engellenmiş ülkelerde siyasi plânlarda tam aksine anti-liberal hukuki yapıların -Anayasaların- oluşumunu zorlamasının teorik nedeni de (185) budur: Anti-liberal Anayasalar, uluslararası kapitalist sistem içinde, eşitsiz ve hiyerarşik ilişkilerin kurulmasını ve sürdürülmesini sağlayan ekonomik liberalizmin ve uygulamalarının sorgulanmasını, alternatiflerinin üretilmesini ve değiştirilmesini engelleyerek, ona süreklilik sağlar.

Önerilen program ise, yalnızca bir istikrar tedbirleri programı olmayıp aynı zamanda, Türk ekonomisinin dünya ekonomisi ile eklemlenme biçimini değiştirmeye yönelik uzun vadeli bir yapısal uyum ve değişim programıdır. Bu uzun vadeli hedefler Galbraith'in teşhisi ile, "belirsizliğin asgarileştirilmesini" gerekli kılar. Çünkü kısa ve uzun vadeli önlemler aracılığı ile gerçekleştirilmesi öngörülen yapı değişikliğinin gerçekleşebilmesi, başta üretim ve tüketim yapı ve eğilimlerinin değiştirilmesi olmak üzere, bu uzun vadeli hedeflere ulaşılmasını sağlayacak kesintisiz bir uygulamaya bağlıdır. Bu da alternatif tercihlerin oluşturulmasını, varolanın eleştirilmesini ve değiştirilmesini, kısaca bu amaçlara yönelik araçların özgürce kullanılmasını engelleyecek hukuki bir yapıyı gerekli kılar.

Bu modelin, geniş halk kitlelerinin tercih ve çıkarları doğrultusunda işlemesi ise mümkün değildir. Bu modelde üretim uluslararası talebe göre biçimlenmekte, Türkiye'den düşük fiyatlı emek-yoğun tüketim malı üretmesi istenmektedir. Ucuz maliyetler -hammadde ve işgücü- bu mallara dış pazarlarda rekabet şansı sağlayarak, döviz kazandıracak tek ögedir. Borçların düzenli olarak geri ödenebilmesi, yabancı sermaye girişi, gelişmiş ülkelerin teknoloji değiştirebilmeleri, yüksek teknolojili malların üretiminin sürdürülebilmesi ve gelişmiş ülkelerce üretilen malların ithal edilebilmesi vb. döviz kazanılabilmesine bağlıdır.

(183) Günümüzde az gelişmişliğin saptanmasında kullanılan temel kriterlerden biri de budur: Az gelişmişlik ileri sermaye ve teknolojiye sahip ülkelerin biçimlendirdikleri dünya ekonomisi içinde hiyerarşik olarak belirlenen ve bu hiyerarşinin sürdürülmesini sağlayacak rolün ifası mecburiyeti ile düşümdedir. Bkz. Keyder (1979), s. 35 vd.

(184) Sosyal haklar ve sosyal refah devleti, bu çabalar sonucunda ortaya çıkmıştır. ABD. Yüksek Mahkemesince kabul edilen "pozitif eşitsizlik" doktrini de aynı nedenle geliştirilmiştir.

(185) Bunda, sözü edilen liberal ekonomik modelin bir sistem tercihinin -liberalizmi- içermesinin de payı vardır.

Bu modelde halk, asgarileştirilmesi gereken bir maliyet unsurudur ⁽¹⁸⁶⁾. İİS. modelinde olduğu üzere, tüketim düzeyi ve tercihleri ile ekonomik modelin işleyişine ve sermaye birikiminin sürmesine olumlu katkısı olan işlevsel bir unsur değildir. O, kendisi için fedakârlıklarla dolu olan "Eldorado" yolunda, sistemi sorgulamaktan alıkonması gereken, siyasi değil yalnızca iktisadi bir faktördür. Halkın örgütlü ya da örgütsüz olarak ulusal gelirden daha fazla pay almak için çeşitli araçlarla, çeşitli platformlarda ve çeşitli toplumsal kimlikleri içinde verebileceği mücadele modelin işleyişini güçleştireceğinden ⁽¹⁸⁷⁾ toplumun çeşitli araçlarla ve çeşitli biçimlerde politikaya aktif katılımının sınırlanması, bu katılımın devlet gözetim ve denetimi altına alınması, hakların kurumsal güvencelerinin zayıflatılması, bu nedenle de zorunludur ⁽¹⁸⁸⁾: 1982 AY.da "de-politize" edilen üçüncü unsur, bu nedenle toplumdur ⁽¹⁸⁹⁾.

Gelişmesi ani toplumsal değişme yolu ile "modernleştirilmiş" ⁽¹⁹⁰⁾ az gelişmiş ülkelerin bu olgu ile doğrulanan özelliklerinden biri de güçsüz ve dirençsiz toplumsal yapı ve sınıflara sahip oluşlarıdır ⁽¹⁹¹⁾. Sosyal sınıfların toplumun tümünü denetim altına alacak sosyo-ekonomik ve siyasi güce ve teknolojik yeterliliğe sahip olmadığı bu ülkelerde uygulanacak modeller ve bunların siyasi -hukuki çerçeveleri üzerinde oluşan konsensus dengeleri de güçsüz ve değişkendir ⁽¹⁹²⁾. Seçim olgusu sistemin tümüyle dışına çıkartılmadığı sürece, modelin kesintisiz işleyişini ve uzun vadeli hedeflere ulaşılmasını tehdit eden bu olgu, potansiyel bir tehlike olarak her zaman mevcut olacaktır ⁽¹⁹³⁾. Bu Anayasal plânda konsensus değişmelerine duyarlı olmayan rejimlerin kurumlaştırılmasını; ekonomik/siyasi rejim üzerinde konsensus oluşturmaya yönelik önlemler alınmasını, konsensus eksikliğini- ve modelin halk kitleleri aleyhine işlemesini gerektiren özellikleri nedeni ile- kriz koşullarında sağlanan kısmi konsensusun muhtemel zayıflayışını bertaraf edecek düzenlemelerin benim-

(186) Gülalp (1980), s. 56

(187) Bunda, modelin sermaye için öngördüğü yeniden yapılanmanın -zararları kısmen telâfi edilse de- İİS. sanayi sektörü içinde yol açabileceği çatışmanın, kısa dönemde, modeli hedef almaya yönelmesini engelleme endişesinin de payı vardır.

(188) Anayasa çerçevesinde de olsa, 1982 Anayasasında siyasi partiler dışındaki örgütlerin politikaya katılmasının yasaklanması ancak böyle açıklanabilir.

(189) Toplumun, alınacak kararların ve kararların içinde olduğu siyasal rejimin politikadan arındırıldığı bir Anayasal rejimin siyaset teorisinde herkesçe bilinen adı, yeni bir terminoloji ile meşrulaştırılmaya (yönetilen demokrasi, çoğunlukçu demokrasi, ulusal güvenlik ideolojisi gibi) ile çalışılsa da demokrasi değildir.

(190) Ortaylı, s. 9-10

(191) bu hususta özellikle bkz. Roxborough.

(192) Hatta bu ülkelerde herhangi bir sisteme meşruiyet sağlayacak sürekli ve yaygın biçimde benimsenen bir kriterin varlığı dahi kuşkuludur. Bu nedenle Anayasaların siyasi tercihlere sağladığı "hukuki meşruiyet", gelişmesi engellenmiş ülkelerde, gelişmiş ülkelere nazaran çok daha önemlidir.

(193) Hem de söz konusu tercih, can güvenliğinden yoksunluk ya da ulusal gelirden daha az pay biçiminde mantıken birbiri ile ilgili olmayan -ancak ekonomik açıdan bağımlı- bir nedensellik içinde sunulmasına rağmen. Her seçim öncesi dönemde muhtemel oy kaymalarını önlemek amacı ile "siyasi istikrar" gereğinin kutsallaştırılmasının nedenlerinden biri de budur. Türkiye'ye uluslararası sermaye tarafından verilen bu ekonomik fonksiyon ve onun siyasi - hukuki çerçevesi üzerinde konsensus bulunmadığını gösteren pek çok siyasi hukuki veri vardır. 24 Ocak kararlarının AP azınlık hükümetince alınabilmesi, seçim sonuçlarının zıt görüşleri koalisyonla zorlaması, yasaların çıkarmayışı, Cumhurbaşkanının seçilemeyeşi, yeni Anayasanın mevcut AY.nın öngördüğü yöntemle ve görevdeki Meclis tarafından yapılamayışı, 1982 AY.nın yapılışında her bakımdan çok sınırlı bir katılım öngörülmesi ve açık parti temsiline izin verilemeyeşi, bu olgunun göstergeleridir. 1982 AY.da bu eksikliği gidermeye yönelik mekanizmalara yer verilmesi ise aynı olguyu hukuken kanıtlamaktadır. Bkz. Evcimen, s. 150-153.

ve denetim altına alınmasının ve şimdi ele alınacağı üzere, siyasi eğilimleri yansıtmaya ve sorgulamaya elverişli forumların işlevsizleştirilmesinin nedenlerinden biri de budur.

Uluslararası üretici güçlerin serbest dolaşımını öngören bu model içindeki yeni konumunda, uluslararası piyasalardaki değişmelerin Türk ekonomisini hiç bir siyasi, ekonomik ve hukuki engelle karşılaşmadan serbestçe etkilemesi öngörülmektedir. Kabaca bunun anlamı, ekonomik ve dolayısı ile siyasi karar platform ve merkezlerinin değişmesidir. Bu merkez ise, Türk ekonomisinin uluslararası ekonomik sistem içindeki rolünü hiyerarşik biçimde belirleme ve onu o konumda tutma gücüne sahip olanların içinde yer aldıkları, uluslararası kapitalist sistemin güç merkezleridir.

Ekonomik karar plâformları ve merkezlerinin değişmesi, ulusal karar alma süreçlerinin ve merkezlerinin önem ve etkinliklerinin azalmasına ve dolayısı ile, bu kurumların klâsik işlevlerinde de değişmeye yol açar. Çünkü ekonomik/siyasi kararlar uluslararası plâformlarda ve merkezlerde üretileceğinden, bu kararların çevre ülkelerdeki siyasi plâformlarda eleştirilmesine, değiştirilmesine, ekonomik/siyasi tercih alternatiflerinin oluşturulmasına ne de bu amaca yönelik araçların kullanılmasına gerek vardır (194).

Bu olgu, seçimle oluşan ve değişen yapısı gereği, çeşitli siyasi tercih alternatiflerinin temsil edilmesine ve tartışılmasına elverişli olan yasama organının, temsili ve demokratik bir forum olmaktan çıkartılarak, Anayasa ile somutlaştırılan ideolojinin gerekleri çerçevesinde karar alan bir organ haline getirilmesini, seçim sistemi aracılığı ile (195) de, temsili niteliğinin zayıflatılmasını; kısaca, bu amaç ve işlevler bakımından etkisizleştirilmesini gerekli kılmıştır. Sermaye kesimleri arasındaki çatışmaların yansıtılabileceği, halkın hoşnutsuzluklarının seslendirilebileceği, modelin ve uygulamalarının sorgulanabileceği bir forum'un bu işlevini yitirmesi, bu açıdan da doğaldır.

Devlet aygıtı içinde karar alma, tartışma ve denetleme organları olarak görev yapan yasama ve yargı organlarının yürütme lehine güçsüzleştirilmesinin önemli nedenlerinden biri de budur. Bu, ekonomik yapıda merkezleşmesi ve yoğunlaşması (tekelleşmesi) öngörülen büyük sermayenin model hedefleri doğrultusundaki yeniden yapılanmasına da uygundur. Bu açıdan, öngörülen yeniden yapılanmanın, ulusal karar alma süreç ve yapılarında da merkezleşmeye yol açması, tekçi ve katılımcı olmayan karar alma yapı ve süreçlerinin oluşumuna yol açması şaşırtıcı değildir.

Bu sistemde tıpkı yasama gibi, yargının da Anayasal sistem içindeki konumunun önemi azaltılmaya çalışılmıştır. 1982 AY.da, yargı organları ve özellikle Anayasa Mahkemesi, AY. ideolojisinin oluşmasına ve somutlaşmasına özerk biçimde (kendi yorumları ya

(194) Sorgulayıcı zihinlere de. Gelişmesi engellenmiş ülkelerde kişilerin Anayasa doğrultusunda düşünceleri yeterlidir. Emek-yoğun mal üretiminde uzmanlaşma ise, nitelikli bir işgücü gerektirmez. Herhangi bir düşünce gelişmiş ülkelerde üretilebilir ve gelişmesi engellenmiş olanlara gerektiğinde aktarılabilir. (Keyder, 1987 s. 191-192).

(195) Bu model tüm siyasi eğilimlerin parlâmentoya adil biçimde yansımalarını engelleyen bir seçim ve parti sistemini gerektirir. Bu, aynı zamanda konsensus eksikliğinin yaratabileceği sakıncaları engeller. Parti çoğunluklarının abartılarak parlâmentoya yansımaları yolu ile hükümetin kuruluşu kolaylaşır, sürekliliği güvence altına alınmış olur. Bir kez bu yolla parlâmentoda çoğunluğu oluşturan iktidar partisinin kendi aleyhine işleyebilecek bir seçim sistemini benimsememesi, siyasi olgularla doğrulanmış gerçekçi bir beklentidir. Nitekim uygulama bu eğilimi güçlendirerek doğrulamıştır.

da toplum eğilimlerini yorumlayarak yansıtma biçiminde) katkıda bulunma imkânını büyük ölçüde yitirmişlerdir. Bu, söz konusu organların oluşumunda yürütmenin ağırlıklı şekilde etkinleştirilmesi, yorum yetkisinin içerik, süre, denetimi tahrik edebilecek kişi ve organlarının sayısının azaltılması, denetim dışı tutulan kararların sayısının arttırılması vb. yollarla sağlanmaya çalışılmıştır. Yorum yetkisini içerik itibarı ile sınırlayan genel ve özel kurallar ideolojik içeriğin somutlaşmasına özerk katkıyı sınırlarken, aynı zamanda alınacak kararlardan zarar görmesi muhtemel kişi ve gruplardan Anayasa aykırılık gerekçesi ile gelebilecek hak taleplerinin ileri sürülmesini ya da olumlu karara bağlanmasını güçleştirecektir. Sistemin somut işleyişini biçimlendiren yasaların iptal dışı tutulması ile de, norm denetimi yapan yargı organlarının Anayasal düzenin somut biçimde yeniden üretilmesini engellemeleri, güçleştirilmiştir.

Ekonomik modelin yukarıda sözü edilen rasyoneli bunu zorunlu kılmaktadır. Çünkü uluslararası merkezlerde yer alan değişmeler doğrultusunda alınacak kararların ulusal yapılar içinde ve özerk merkezlerde sorgulanmasına, tartışılmasına, yorumlanmasına ne gerek vardır, ne de bu kararlarla çelişen kararlar alınmasına. Gerekli olan, bu model doğrultusunda alınacak kararların süratle ve geciktirilmeden, asgari tartışma ile ve sürekli olacak şekilde uygulanmasıdır. Kısaca, bu ekonomik/siyasi model içinde yargı da ancak bu tekçi, tek eğilimli ve tek merkezli karar yapısının güçlendirilmesinin araçlarından biri olarak herhangi bir işlev sahibi olabilir (196).

Bu modelde ulusal ekonomi politikalarının uluslararası piyasalardaki değişmeler ve uluslararası sermaye kurumlarınca düzenlenen hedefler doğrultusunda biçimlenmesi öngörülmele birlikte, bu güçlerin oy kullanarak doğrudan siyasi güç sahibi olmaları mümkün değildir. 1982 AY.da yürütmeye gösterilen teveccühün nedenini işte bu bağlamda aramak (197) gerekir. Bu modelde ekonomik-mâli politikalar, uluslararası mali sermayenin tam vesayeti altındadır. Gerek ulusal plânda ve gerek kuramsal olarak, mali politikayı belirleme ve uygulama görevi yürütmeye aittir. Bu nedenle mâli politikayı saptayan organın, bu modelin tüm boyutları ile işlemesini sağlayacak kararları almasına imkân verecek yetkilere kavuşturulması ve üzerindeki denetimin zayıflatılması tâbiidir. Düşünce açıklama haklarının içinde kullanıldığı ve Anayasa ideolojisinin somutlaştığı ortamın biçimlenişine yürütmenin hakim oluşu, hakların kullanılmasının yürütme gözetim ve denetimi altına konuluşu, bu açıdan büyük önem taşır. Bu yetki yürütmeye, ekonomik modelin işleyişi bakımından uygun görülen Anayasa ideolojisini topluma benimsetme, toplumda bu yönde bir konsensus oluşturma imkânını sağlar ve görevini yükler.

İkinci neden ise, yürütme organının modelin öngörüldüğünce işlemesini sağlayacak bir yapıya sahip oluşudur. Seçim sisteminde yapılan düzenlemelerle yürütme, olabildiğince tek siyasal eğilimli, geniş bir yasama çoğunluğuna dayanabilen bir organ olarak tasarlanmıştır. Bunun nedeni, konsensus farklılıklarının bulunduğu ve bu farklılıkların parla-

(196) Bu hususta özellikle bkz. Duran (1984).

(197) Yürütmenin güçlendirilmesi talebinin ilk ortaya çıkışı ülke içi siyasal konsensus eksikliğinin hükümet kurmayı güçleştirmesinden sonra olmuştur. Bu talebi ısrarla ileri süren partinin o tarihlerde sosyal devlet esasına bağlılığı zayıf bir parti oluşu, yürütmenin Türkiye'de bu amaçla güçlendirildiği gerekçesini de geçersiz kılmaktadır.

lanmıştır. Bunun nedeni, konsensus farklılıklarının bulunduğu ve bu farklılıkların parlamentoya adil biçimde yansıdığı toplumlarda, yürütme organının parlamento ve parlamento aracılığı ile toplumun istek ve eğilimlerine karşı daha duyarlı davranmak zorunda kalmasıdır. İkinci neden ise (varolan hassas konsensus dengeleri içinde) bunun, âdil bir seçim sistemi ile oluşan parlamentoda kurulması muhtemel koalisyon hükümetlerinde yer alan koalisyon partnerlerinin, uygulanacak politikalar üzerindeki pazarlık güçlerini arttıracığı hususunda, 1980 öncesinde yerleşmiş -kısmen yanlış- inançtır (198). Çünkü bu modelin öngörüldüğünce işlemlerini güçleştirebilir: Bu model, önceden kestirilemeyen ekonomik değişimler doğrultusunda, ülke ekonomilerinin uluslararası ekonomi içindeki konum ve işlevlerinin gereği olarak alınması gereken kararların, cesaretle ve herhangi bir pazarlığa tâbi olmadan, tâvîzsiz uygulanmasını gerekli kılar. Yürütmenin yasamaya oranla çok daha az sayıda kişiden oluşması, onu gerek ulusal, gerek uluslararası plânda, kontrolü mümkün bir organ haline de getirir. Siyasi bakımdan elverdiğince homojen, çalışma yöntemlerinde yasamaya oranla çok daha az sayıda formaliteye tâbi ve bunlara uyulup uyulmadığı başka organlarca denetlenemeyen bir organın karar alması, çok daha kolaydır. Yürütmeyi, uluslararası piyasalardaki değişimlere kolay uyum sağlayan, süratle karar alabilen bir organ haline getiren bu yapı onu, karar alma merkezi olarak yasamaya oranla çok daha elverişli hale getirir. Yasama ve yargı organlarının aksine, yürütmenin toplantıları kamuya açık (aleni) değil, gizlidir. Bu da kararların sebeplerinin kamuya dilendiği biçimde ve kontrol altında tutulması Anayasa ile güvence altına alınan resmi ileti araçları ile serbestçe yansıtılmasını mümkün kılar.

Bu sistemin diğer iki tamamlayıcı ögesinden ilki, konsensusun büyük ölçüde bozulduğu, siyasi çatışmanın büyük boyutlara ulaştığı ya da ekonomik darboğazlara girildiği dönemlerde ilân edilen olağanüstü hal rejimidir. Rejimin şiddet kullanımı ile sorgulanması ya da ekonomik darboğazlara girilişi, olağan önlemlerle engellenemediğinde, ordu desteğindeki yürütme, Anayasanın öngördüğü sınırlı denetimden de kurtulmaktadır. Siyasi muhalefetin tümüyle ortadan kaldırılabildiği böyle bir ortamda yürütme, siyasi, hukuki ve ekonomik her türlü önlemlerle karşılaştığı darboğazları aşmaya çalışacaktır. Bu tür bir rejimin yürürlüğe girme olasılığının, Anayasanın böyle bir tehdide cevaz vermesinin, kişileri ve örgütleri olağan dönemlerde düzeni şiddet içermeyen sınırlı yollarla sorgulamaktan caydırması da kuvvetle muhtemeldir.

İkinci tamamlayıcı unsur, ordunun yönetimin aktif bir unsuru haline getirilmesi ve çeşitli bakımlardan farklı bir hukuki rejime tâbi tutularak, sivil siyasi otoritelerin denetim alanı dışına çıkartılmasıdır. Bu, onu siyasi bakımdan doğrudan Anayasaya bağlı bir kurum haline getirir. Yönetimde sahip olduğu yetkilerle birlikte düşünüldüğünde, bu, ordunun herhangi bir Anayasanın değil, bu özelliklere sahip Anayasa ideolojisinin ve bu çerçevede oluşacak siyasi/ekonomik politikaların koruyucusu durumuna getirilmesi demektir. Kamuyu barışçı yollarla ikna yükümü altında olmayan, cebir kullanma yolu ile konsensus oluşturma meşru otoritesine sahip ve doğrudan kamu denetimi dışında kalan bir kurumun, siyasi düzenin koruyucusu durumuna sokulmasıdır bu.

(198) 1980 öncesinde küçük partilerin hükümetlerde güçlerinin üzerinde temsil edilmesinin nedeni uygulanan seçim sistemi değil, iki büyük partinin aynı koalisyonda bir araya gelmek üzere anlaşamamasıdır.

Krizin ve krize karşı öngörülen çözümün 1982 AY.nın biçimlenişine etkileri ana çizgileri bunlardır. 1982 AY.nın siyasi sistemin biçimlenişine somut katkısı, Türk "perestroika"sının uygulamadaki gelişiminin bu incelemede öne sürülen hipotezleri doğrulayıp doğrulamadığı, izleyecek incelemenin konusu olacaktır.

Zikredilen Kaynaklar

Aker, Ahmet (1975) : 12 Mart Döneminde Dışa Bağımlı Tekelleşme, İstanbul.

Alpar, Cem (1982): Az gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları, Ankara.

Berksoy, Taner (1982): "Türkiye'de İstikrar Arayışları ve İMF."; Erdost, C. (ed.), İMF, İstikrar Politikaları ve Türkiye (Ankara) içinde.

Boratav, Korkut (1987): "İthal İkamesi ve Gelir Dağılımı"; Boratav, K-Keyder, Ç-Pamuk Ş., Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu (İstanbul) içinde.

- - (1988): Türkiye İktisat Tarihi, İstanbul.

Çölaşan, Emin (1984): 24 Ocak, Bir Dönemin Perde Arkası, Milliyet Yayını

Doğan, Yalçın (1986): İMF Kıskaçında Türkiye, İstanbul.

Duran, Lütfi (1984): "Türkiye'de Anayasa Yargısının İşlevi ve Konumu", Anayasa Yargısı, Anayasa Mahkemesinin 22. Kuruluş yıldönümü nedeniyle düzenlenen sempozyumda sunulan bildiri ve yorumlar, Ankara.

- - (1988): Türkiye Yönetiminde Karmaşa, İstanbul.

Ekzen, Nazif (1984): "1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 ve 1978-79 paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi"; Tekeli ve diğerleri, Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım (Ankara) içinde.

Erdost, Cevdet (1982/1): "Uluslararası Para Sistemi ve Doların Serüvenleri"; Erdost, C. (ed.) İMF, İstikrar Politikaları ve Türkiye (Ankara) içinde.

- - (1982/2): "İMF.nin İstikrar Politikaları"; Erdost, C., İMF, İstikrar Politikaları ve Türkiye (Ankara) içinde.

- - (1982): Sermayenin Uluslararasılaşması ve Teknoloji Transferi, Ankara-

Evcimen, Günsev (1988): Türkiye'de Siyasal Muhalefetin Anayasal Statüsü, 1921-1982, (doktora tezi), İstanbul.

Gülalp, Haldun (1980): "Türkiye'de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma", ODTÜ Gelişme Dergisi 7, (1/2).

- - (1987): Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri, Ankara.

Kazgan, Gülten (1988): Ekonomide Dışa Açık Büyüme, Altın Kitaplar.

Keyder, Çağlar (1979): Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye, İstanbul.

- - (1984): "Kriz Üzerine Notlar"; Tekeli ve diğerleri, Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım (Ankara) içinde.
- - (1987): "Yeni Birikim Modeli, Gelir Dağılımı ve Dışlanma"; Boratav, K.- Keyder, Ç. -Pamuk, Ş., Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu (İstanbul) içinde.
- - (1989) Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İstanbul.

Korum, Uğur (1977): Türk İmalât Sanayii ve İthal İkamesi, Ankara.

Olgun, Hasan (1980): "1979 Yılında Türk Ekonomisinde Ana Gelişmeler",

Ortaylı, İlber (1983): İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul.

Oyan, Oğuz (1989): Dışa Açılma ve Mali Politikalar, Ankara.

Oyan, Oğuz ve Aydın A.R. (1987): İstikrar Programından Fon Ekonomisine, Ankara

Özay, İl Han (1990): Devlet, İdari Rejim ve Yargısal Korunma, İstanbul.

Pamuk, Şevket (1987/1): "İthal İkamesi, Döviz Darboğazları ve Türkiye, 1947-1979"; Boratav K.-Keyder, Ç-Pamuk, Ş, Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu (İstanbul) içinde.

- - (1987/2): "24 Ocak Sonrasında İktisat Politikaları, Sınıflar, Gelir Dağılımı; Boratav, K.-Keyder, Ç-Pamuk, Ç, Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu (İstanbul) içinde.

Payer, Cheryl (1981): Borç Tuzağı, İstanbul

Roxborough, Ian (1982): Theories of Underdevelopment, Mac Millan .

Sağlam, Fazıl ve Soysal, Mümtaz (1983): "Türkiye'de Anayasalar", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, sayı 1 ve 2, İstanbul.

Saybaşı, Kemâli (1986): Devletin Ekonomiye Müdahalesi, Ankara.

Sönmez Mustafa (1985): Türkiye Ekonomisinde Bunalım, cilt 1, İstanbul.

- - (1986): Türkiye Ekonomisinde Bunalım, cilt 2, İstanbul.
- - (1987): Kırk Haramiler, Türkiye'de Holdingler, İstanbul.

Sweezy, P-Baran, P- Magdoff, H. (1975): Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı, Ankara.

Türel, Oktay (1984): "Ekonomik İstikrar Programlarına Genel Bir Bakış"; Tekeli ve diğerleri, Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım (Ankara) içinde.

Türkcan, Ergun (1982/1): "İMF.nin Kökenleri"; Erdost C. (ed.) İMF, İstikrar Politikaları ve Türkiye (Ankara) içinde.

- - (1982/2): Bretton Woods Sisteminin Çözülme Süreci"; Erdost C. (ed.), İMF, İstikrar Politikaları ve Türkiye (Ankara) içinde.

Ulagay, Osman (1987): Kim Kazandı, Kim Kaybetti, Ankara.

Wheare, K.C. (1960): Modern Constitutions, Oxford University Press.

Mc Whinney, Edward (1981): Constitution Making, University of Toronto Press.

Yalman, Galip (1984): "Gelişme Stratejileri ve Stabilizasyon Politikaları"; Tekeli ve Diğerleri, Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım (Ankara) içinde.